

SOK

EEN UITGAVE VAN

Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven

Natuurhistorisch Genootschap in Limburg

mededelingen 40

juli 2004

GP 52

29

30

31

32

33

32

34

48

49

47

46

50

51

52

55

58

57

56

60

61

62

61

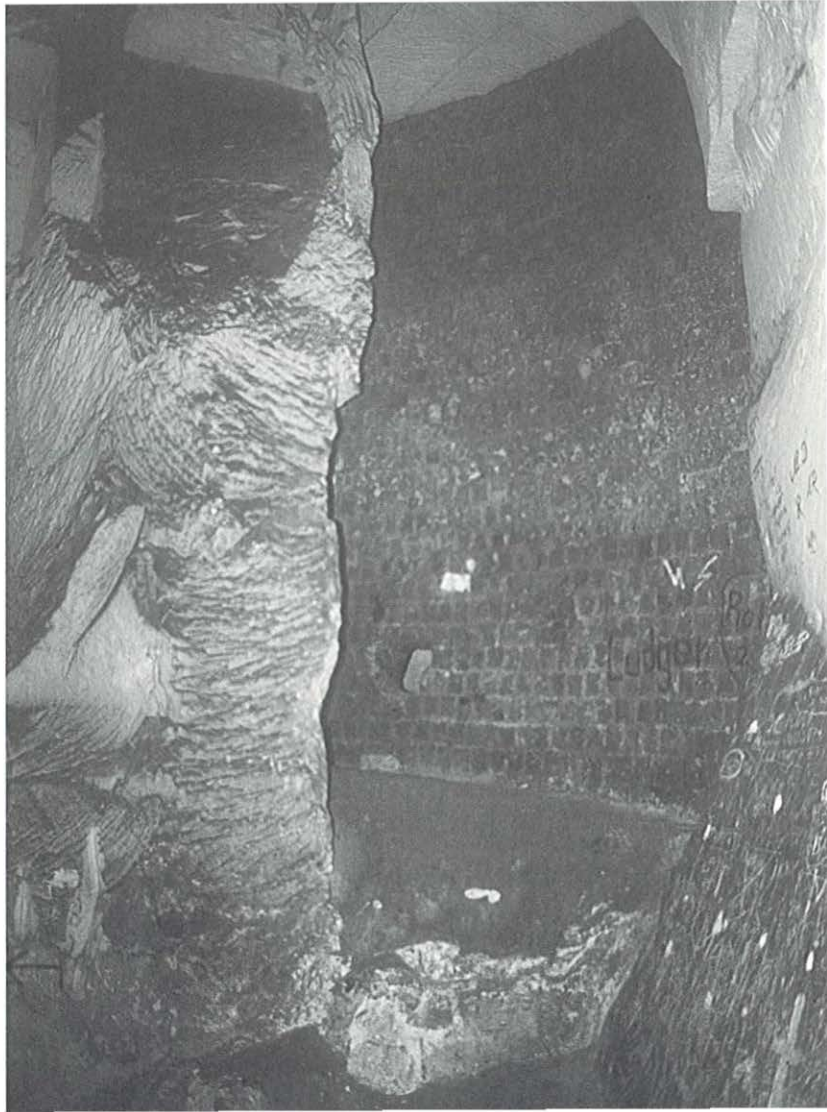
62

SOK

mededelingen 40

- 3 Grenzeloos Caestert, gebukt onder grenzen
- 15 Een drietal insectensoorten in onderaardse
kalksteengroeven en fortificaties
- 21 Zool.mus - Zoolmus - Koolmus - Koolmees ?
- 27 Johan Theodoor van Beieren in de Zonneberg
- 35 De betekenis van het woord pondeur
- 41 Verslag van de vleermuistellingen
in de winterperiode 2001/2002 t/m 2003/2004

figuur 1:
Muur van Caestert.

Grenzeloos Caestert, gebukt onder grenzen

Ton Breuls
Bovenstraat 28
3770 Kanne Riemst

INLEIDING

Eigenlijk is het onzin om te spreken over Belgische en Nederlandse mergelgroeven. Het enige onderscheid dat er tussen de groeven aan weerszijde van de grens gemaakt kan worden heeft een juridische achtergrond. Sinds er in 1839 een grens getrokken werd tussen Nederland en België vallen de groeven aan beide kanten van de grens onder een andere wetgeving. Dat heeft tot gevolg, dat er (soms) verschillend gedacht wordt over gebruik, veiligheid, behoud, beheer en bescherming. En na bestudering van die verschillende invalshoeken komt er geen expliciet predikaat "goed of slecht" uit de bus. Beter is het woord "anders" te gebruiken.

Ondergronds is er al helemaal geen verschil. (Cultuur)historie, geologie, mijnbouwkundige techniek, tweede gebruik, onderaards landschap, het stamt meestal allemaal van ver voor de tijd van 1839. Geen slagbomen, geen douane of commiezen, geen verdrag van Schengen. Is er dan ondergronds helemaal niets meer terug te vinden van die vermaledijde grens? Een enkele keer wel en dan is het nog meer het gevolg van die grens, dan een daadwerkelijke grensafscheiding zelf, zoals de zogenaamde muren van Caestert.

Bovengronds verwijst de naam "Douanegrot" wel naar een grens. Maar hebben er werkelijk douaniers op post gestaan? Niemand die het me tot nu toe heeft kunnen vertellen.

CAESTERT, VERBORGEN GRENZEN

Iedere groeve, en dat is het bijzondere ervan, onderscheidt zich op een of andere manier wel van de andere. In wezen zijn ze bijna allemaal verschillend. En soms zijn die verschillen wel heel opmerkelijk te noemen. Met stip genoteerd is het kenmerkende onderaardse landschap, dat per groeve zeer sterk kan variëren. Hoge of lage, brede of smalle, rechte of kronkelende galerijen vormen het eerste en soms zeer optische verschil. Daarnaast zijn er tientallen eigenschappen of facetten (geologische verschijnselen, ontgintechnieken, genre opschriften of tekeningen, ouderdom, tweede gebruik, enz. enz.), die de ervaren bergloper doet roepen dat het typisch is voor deze of gene groeve. Met andere woorden: iedere groeve heeft haar eigen vingerafdruk.

De groeve Caestert staat bekend om haar zeer hoge en lange gangen. En het unieke van Caestert zijn natuurlijk de laatmiddeleeuwse tekeningen op de wanden en tegen het plafond. Maar Caestert onderscheidt zich ook op een minder in het oog springende manier: de groeve wordt doorsneden door maar liefst drie grenzen! Allereerst de internationale Belgisch-Nederlandse grens en daarnaast wordt het Belgische deel nog eens opgesplitst in een Waals en Vlaams gedeelte, beide ook grenzend aan Nederland. Allemaal met hun eigen wet- en regelgeving. Europa zonder grenzen, te beginnen met Caestert! Hoewel er allerlei plannen bestaan en de goede wil om tot een betere bescherming te komen beslist aanwezig is bij de diverse overheden, verloopt alles zeer moeizaam en is versnippering tot nu toe het enige resultaat. Voorlopig gaat het grenzeloos mooie Caestert nog gebukt onder zijn verborgen grenzen.

figuur 2: Schacht bovengronds.

DE MUREN VAN CAESTERT

In de inleiding werd al verwezen naar een enkele fysieke grensafscheiding en de drie muren van Caestert zijn daar een voorbeeld van. Een hardnekkig misverstand kan al meteen de wereld uit worden geholpen. Ze zijn niet opgetrokken om smokkelaars of ongewenste figuren tegen te houden. Het beroemde en in de jaren vijftig afgegraven smokkelgat als verbinding tussen “noorden en zuiden” van de Sint Pietersberg zal wel de romantische grondslag vormen voor deze verkeerde veronderstelling. Een andere discussie is of de muren precies op de Belgische-Nederlandse grens staan. Een opschrift vlak bij de middelste muur aan de Belgische kant “*grensafscheiding België-Nederland*” is hier waarschijnlijk debet aan. Waar staan ze dan wel? In Nederland of België? Op de later in dit artikel te bespreken plattegrond van de ENCI (tekening 2541 van 03.03.1948) staan de muren in België, evenals de schacht. Dit is de officiële tekening, die ook aan de bevoegde instanties is overgemaakt. Dat geldt ook voor de bouwtekening (tekening 2598 van 15.07.1948 en diverse malen gewijzigd en ten slotte gereviseerd op 02.04.1949), waarop gedetailleerd de muren en koker staan (in doorsnede en met maatvoering), maar waarop ook de rijksgrens nauwkeurig is aangegeven. Gelijk aan de situatie op tekening 2541. *zie figuur 3.*

Op een kaart van het zelfde gebied, zonder legenda en mogelijk gemeten door ir. D.C. van Schaik, die gedetailleerd is ingetekend en met slechts de vermelding St. Pietersbergonderzoek 1949-1952 (1:500), loopt de grens dwars door de twee linker muren. Dan zou het opschrift “*grensafscheiding België-Nederland*” wel op de correcte plaats staan.

De officiële kadasterkaart van de gemeente Riemst geeft ook al

figuur 3:
Grenzen van Caestert.

6

geen uitkomst, want grensmaal 53 is de grens van Vlaanderen en Wallonië. En op die grens houdt de kaart op...

Dan is er nog de digitale versie van de kaart 1:10.000 van het Nationaal Geografisch Instituut te Brussel (o.a. kaartdeel Visé 34/7), waarbij met behulp van de computer van de gemeente Riemst de juiste afstanden tussen de grenspalen (op de kaart) kan worden gemeten. Als we de afstanden van de diverse kaarten eens vergelijken, komen er opmerkelijke verschillen uit de bus:

afstand grensmaal 51 naar tussensteen 51/52: ENCI 112 m, "van Schaik" 106,5 m en N.G.I. 111,30 m. Dat schiet dus niet echt op. Dan de afstand van de tussensteen 51/52 tot de grensmaal 52: ENCI 30 m, "van Schaik" 28,5 m en N.G.I. 28,30 m. Hier dreigt een heus gewapend grensconflict!

Een houvast is er echter wel: bovengronds is duidelijk te zien dat de schacht vlak naast de grens op Nederlandse bodem ligt. En dan blijkt, dat de kaart van het St. Pietersbergonderzoek 1949-1952 op z'n minst de werkelijke situatie het dichtst benaderd. En de uitkomst is als een soort Salomonsoordeel: de muren liggen voor een deel in beide landen.

We moeten 56 jaar terug gaan in de tijd, om de bouw van deze afscheiding te reconstrueren. Ik ben al jaren in bezit van kopieën van de briefwisseling tussen de diverse overheden en bedrijven over "de muren", inclusief vergeelde kaarten. Over de herkomst van deze documenten moet ik helaas in het ongewisse blijven, waarschijnlijk zijn ze afkomstig uit de archieven van Staatstoezicht op de Mijnen of de ENCI. Maar ze geven wel een mooi beeld van de plannen, die niet zonder slag of stoot werden gerealiseerd.

Het begon allemaal met een brief van de Hoofdingenieur Directeur P. Gérard van het Mijnwezen in Hasselt. Hij richt zich op 30 januari 1948 tot zijn collega Inspecteur Generaal der Mijnen in Heerlen. *"Er wordt mij reeds verscheidene malen bericht dat er zich in de ondergrondse mergelgroeve gelegen nabij de Staatsgrens, onder eigendom van de Nederlandse Maatschappij ENCI te Maastricht, instortingen zouden voordoen, dewelke, wegens de belangrijke luchtverplaatsingen die hierdoor veroorzaakt worden, een bestendige bedreiging darstellen voor de veiligheid in de groeve gelegen onder het domein Kaster, te Petit-Lanaye en toebehorende aan de Belgische Maatschappij CBR te Lixhe. Deze laatste maatschappij heeft haar groeve verpacht aan N.V. Champignonkwekerij en Conservenfabriek "De Ster van Parijs" van Utrecht, dewelke er een champignonkwekerij exploiteert.....*

Negen dagen daarvoor is er een tekening (no 2518) van de ENCI verschenen met de veelzeggende titel "Stand per 1 januari 1948 van het stort en de instortingen". Het toenmalig stort groeide in de loop der jaren uit tot de huidige Observant. De op de tekening in geel ingetekende en gedateerde instortingen begonnen in 1945 aan de noordkant. Op vier plaatsen waren op twee maanden tijd grote verzakkingen waar te nemen, waarvan die van 21.12.1945 met meer dan 1 ha de grootste was. Er volgden nog een stuk op zes in 1946, een drietal in 1947 en twee in de eerste weken van januari 1948. Een drietal instortingen zijn niet gedateerd. De latere instortingen van na 1945 verplaatsten zich naar het zuiden, richting Belgische grens en naar het westen, tot onder de toen nog bestaande Luikerweg. In de legenda staat veelbetekenend geschreven: *"Aangenomen kan worden, dat onder het stort praktisch alle galerijen zijn ingestort"*.

De brief van Gérard komt dus niet uit de lucht vallen. We gaan verder met zijn relaas: .....*Aangezien de oorzaak van het euvel uitsluitend ligt in het feit dat de twee groeven verbonden zijn door drie naast elkaar lopende verschillende gangen, zou de kwestie definitief opgelost zijn indien de gangen toegestopt konden worden op het punt waar zij de Staatsgrens kruisen. Zulks kon bijvoorbeeld verwezenlijkt worden door het delven van drie schachten boven de drie bedoelde gangen en langs dewelke men een losse opvulling zou kunnen storten totdat de gangen op een bevredende wijze zouden versperd zijn. Desgevallend zouden de schachten kunnen open gelaten worden langs de Nederlandse zijde, enige zijde waar er instortingsgevaar bestaat, om een uitgang voor gebeurtelijke luchtverplaatsingen te verlenen*". Hij vraagt dan of het mogelijk is de ENCI "er toe aan te zetten de gewenste versperringen uit te voeren".

8

We kunnen dit oplossing nummer 1 noemen: de gangen van boven af door middel van drie schachten dichtstorten. Ik neem aan tot aan het plafond, zodat ze "op een bevredende wijze zouden versperd zijn", maar "Hasselt" is onduidelijk over hoe de schachten dan opengelaten kunnen blijven om de luchtverplaatsingen af te voeren.

In zijn antwoord van 24 februari 1948 zegt de waarnemend Inspecteur-Generaal der Mijnen dat hij contact opgenomen heeft met de ENCI. Het vermoeden bestaat dat er nog meer verbindingen tussen de beide groeven bestaan en dat de ENCI in de korst mogelijke tijd "opmetingen zal doen om een zuiver overzicht te verkrijgen van de verbindingsgangen".

Op 26 maart 1948 zijn die metingen verricht en ingetekend op kaart no 2541 (zie afbeelding), die de situatie van de gangen

langs de grens aangeeft. Deze kaart is dermate vergeeld, dat er geen bruikbare kopieën gemaakt kunnen worden. Daarom heb ik voor het gebruik bij dit artikel de kaart overgenomen op calqueerpapier. Zie figuur 4.

De ENCI heeft een "betere" oplossing (no 2) en wel een heel rigoureuze: ze willen de pijlers opblazen! In een brief van die datum doen ze het voorstel aan Staatstoezicht: "De pijlers die we voorstellen te laten springen, zodat de gangen volledig zijn afgesloten, hebben we op deze tekening in rood aangegeven". Ze stellen voor om als volgt te werk te gaan: de gaten voor de springladingen zullen in alle op te blazen pijlers geboord worden. Daarna de springladingen voor de pijlers 41, 42, 48, 49 en 58 t/m 62 aanbrengen en gelijktijdig laten springen. De 9 pijlers veroorzaken een instorting, die aangevuld wordt tot bij het massief 38. Daarna zijn de pijlers 1, 2, 3, 21, 22, 26, 27, 34 en 35 aan de beurt, die ook opgevuld worden tot bij massief 38. Tenslotte zal de luchtkoker bij massief 38 worden aangebracht. Klaar is Kees.

In een potloodnotitie in de linkermarge van de brief lezen we: "Met de ENCI afgesproken: Stort zal niet verder uitgebreid worden tot 1-1-1949" Verder zal ENCI besprekingen voeren met de Belgische eigenaar "ten einde te geraken tot het dichtmaken van de 3 gangen op Belg. gebied". Over het resultaat daarvan zal "Heerlen" met "Hasselt" overleggen.

Niet iedereen is zo gecharmeerd van oplossing nummer 2. Op 31 maart 1948 stuurt het College van B&W van Maastricht een brandbrief naar de ENCI: "Naar ons College ter ore komt worden op het ogenblik van wege Uwe Directie voorbereidingen getroffen tot het doen exploderen van het Zuidelijk gangenstelsel van

figuur 4:

Genummerde pilaren.

de St. Pietersberg, zulks, naar verluidt, ter voldoening aan een verzoek van officiële instanties om dit gangenstelsel te versperren.

Wij stellen er prijs op van U te mogen vernemen of een en ander op waarheid berust". Tevens verzoeken ze met klem om even-tuele plannen tot het doen exploderen van de gangen niet tot uitvoering te brengen, zodat het College zich eerst tot de bedoelde instanties kan wenden voor nader overleg.

10

In een uitgebreide brief van 3 april 1948 aan het College gaat de ENCI in op haar plannen en motieven. Ze bericht dat al enige tijd, *"vermoedelijk als gevolg van de ophoging van het terrein door het storten van grond (het begin van de Observant - n.v.d.r.) en verder als gevolg van de voortgezette insijpeling van water, van vorst en mogelijk andere invloeden, bij het opgehoogde stort van onze groeve verscheidene plaatselijke instortingen hebben voortgedaan"*. Door deze instortingen zijn heel wat gangen reeds verdwenen. *"De toestand ter plaats is van dien aard, dat het gangenstelsel aldaar slechts door een nauwe doorgang, het z.g. Smokkelgat, met het meer Noordelijk gelegen gangenstelsel "Slavante" verbonden is"*. Het gevolg is dat door instortingen ontstane luchtverplaatsingen geen uitweg kunnen vinden, dan naar het zuiden, richting Belgisch gebied *"en waar aan eigendommen van derden schade werd toegebracht, nl. beschadiging van de ingangspoort onder Caestert"*. Dat er nog geen persoonlijke ongevallen zijn voorgevallen, ondanks dat in de gangen van groeve Caestert geregeld door champignonkwekers wordt gewerkt, is te danken aan het feit, dat de instortingen steeds in de nacht of vroege ochtend plaats vinden. De ENCI zegt verder dat ze op verzoek van "Hasselt" met "Heerlen" overleggen om enige pijlers nabij

de grens te laten springen. Wel heeft het Geologisch Bureau in Heerlen aangegeven dat het z.g. "vuursteengordijn" gespaard dient te blijven. Maar ze beloven plechtig niets te ondernemen, alvorens het College overlegd heeft gevoerd met de diverse instanties.

Ook voor het Mijnwezen in Hasselt gaan de plannen van de ENCI iets te kort door de bocht. Op 20 mei 1948 schrijven zij aan hun collega's van Staatstoezicht: *"Aangezien dit voornemen enige ontroering verwekt bij de leden der Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, wegens het wetenschappelijk en cultuurhistorisch belang van bedoelde groeven.....U te vragen dat geen beslissing ter zake zou getroffen worden zonder dat ik voorafgaandelijk op de hoogte zou gesteld worden"*. Gérard hoopt op een bevredigende oplossing.

Maar oplossing 3 dient zich aan. Op 4 juni 1948 bericht de ENCI aan het Staatstoezicht dat er overleg heeft plaatsgevonden met de CBR en dat er een betonnen muur zal worden geplaatst. Blijkens een potloodnotitie op de brief heeft "Heerlen" op 15 juni 1948 dit met "Hasselt" besproken en in een brief van 19 juni 1948 aan de ENCI meldt het Staatstoezicht op de Mijnen dat ze samen met de Belgische collega's akkoord gaan met de afsluiting van 3 betonnen dammen. Wel stellen ze de eis dat de schacht voor de afvoer van de luchtverplaatsingen gereed moet zijn, alvorens de 3e dam gesloten wordt.

De ENCI gaat ter plekke de zaak nog eens goed in ogenschouw nemen en bericht per brief van 13 oktober 1948 dat ze de drie dammen en de luchtschacht gaan bouwen. Wel hebben ze nog

een verzoek. Ze willen de afsluitmuren één rij pijlers korter bij de grenslijn bouwen, omdat nabij de oorspronkelijke plaats een van de pijlers *“in sterke mate gescheurd”* is. De muren zullen gebouwd worden uit betonblokken en met sterke cementspecie. Hierdoor kan dus bekistinghout bespaard worden. Op 22 oktober 1948 gaat Staatstoezicht hiermee akkoord.

Doch niet iedereen kan zich vinden in de plannen. Op 28 oktober 1948 schrijft het College van B&W van Maastricht de ENCI, dat ze overlegd hebben met de Hoofdingenieur-Directeur van de Provinciale Waterstaat Ir. Egelie en *“dat het maken van de door U bedoelde dammen echter het ongewenste gevolg heeft, dat daardoor de toegang wordt versperd naar de gangen, zich bevindende in de strook ter breedte van 250 m langs de Belgische grens en vallende buiten het aan Uwe onderneming toegestane afgravingsgebied. Naar zijn mening (de Ir. Egelie) dient met het oog hierop een met een ijzeren deur afsluitbare doorgang te worden vrijgehouden”*. Oplossing no 4? De ENCI wendt zich voor wijze raad tot het Staatstoezicht op de Mijnen en die schrijven op 24 november 1948 aan de ENCI *“dat het aanbrengen van een deur in een der plaatsen dammen geen veilige afsluiting biedt bij luchtverplaatsingen ontstaan ten gevolge van instortingen. Het moet als gevaarlijk worden beschouwd in de onderaardse gangen achter de te maken afsluiting te vertoeven. Om bij wijze van uitzondering in dit gangenstelsel te komen, zouden in de te maken luchtkoker, welke van boven met een rooster afgesloten dient te worden, rustvloeren kunnen worden aangebracht, zodat, indien nodig, met behulp van ladders het afgesloten gedeelte der groeve kan worden betreden”*.

En dan, na dik een jaar vanaf de eerste brief van het Mijnwezen, bericht de ENCI op 28 februari 1949 aan Staatstoezicht, dat de koker met een diameter van 1,50 m doorgeboord is en dat de betonblokken reeds voor de helft gemaakt zijn. Het metselen der blokken zal spoedig beginnen. Een echte schoonheidsprijs verdient de koker echter niet. Of het door slordigheid, gehaastheid of bijzondere (geologische?) omstandigheden komt, is niet bekend, maar men kan niet echt spreken van een loodrechte koker. Volgens een kanttekening van de inspecteur is het metselwerk op 23 maart 1949 klaar, maar moeten in de koker nog rustvloeren en ladders worden aangebracht. Hij heeft blijkbaar geen datum gesteld voor de uitvoering daarvan, want anno 2004 is dat nog steeds niet geschied. De ENCI schrijft op 4 april 1949 dat de werkzaamheden op 31 maart 1949 beëindigd zijn. Wat nog eens wordt bevestigd door “Heerlen” aan “Hasselt” op 11 april 1949.

11

Anno 2004 hebben de muren en de koker hun nut wel degelijk bewezen. De stortplaats uit de late jaren veertig van de vorige eeuw is uitgegroeid tot de huidige Observant. Het gewicht van deze kunstmatige heuvel zal astronomisch hoog zijn, maar als in 1948 reeds werd aangenomen *“dat onder het stort practisch alle galerijen zijn ingestort”*, behoeft het in 2004 geen betoog dat dit inmiddels geschied is. Natuurlijk zullen er zich nog, als een soort eiland, ongeschonden ruimtes bevinden in het enorme en voor de rest totale instortingsgebied. Het getuigt van weinig intelligentie en tekent een totaal gebrek aan verantwoording, dat illegale vanden vanden getracht hebben om door middel van graverijen in de instortingsgordel onder de Observant zo’n ruimte(s) te vinden. Dat ze daar ten dele (op enkele plaatsen enige tientallen meters) in geslaagd zijn, mag een anti-

figuur 5:
Instortingen en verzakkingen anno 2004.

voorbeeld genoemd worden van groeveonderzoek. *Zie figuur 5.* De instortingsgordel is uiteindelijk ver voorbij “oplossing no 2” gestrand. De meeste pijlers, die toen op de nominatie stonden om opgeblazen te worden, zijn inmiddels verdwenen onder het loodzware gewicht van de Observant. Op afbeelding 3 is de huidige stand van zaken te zien. Opvallend is dat de gangen voor het overgrote deel versperd zijn met aardinstortingen tot aan het plafond. Slechts op een plaats, tussen pijler 59 en 60, zijn grote mergelbrokken van het ingestorte plafond te zien.

CONCLUSIE

Het verhaal van de muren in Caestert is slechts een klein facet in de voor de rest nog verborgen geschiedenis van Caestert. Leuk om te weten, maar meer niet. Het onsluiten van de échte genese van dit boeiend gangenstelsel zal oneindig veel boeiender zijn. Toch valt er tussen de regels van de briefwisselingen iets op. Vrij algemeen bestaat het beeld, dat na (of voor?) de politieke concessieverlening aan de ENCI zich niemand bekommerde om de gangenstelsels. En al zeker niet van “hogerhand”, zo'n 50 of 60 jaar geleden. De bezorgdheid van het College van B&W van Maastricht en “de ontroering”, die gewekt wordt bij de Belgische Koninklijke Commissie van Monumenten en Landschappen spreken voor zich zelf. Zaak is het deze inmiddels sluimerende of ingedutte gevoelens weer of méér aan te wakkeren.

MET DANK AAN

Philippe Duchateau (gemeente Riemst), Ed de Grood,
Johan Janssen en Joep Orbons.

GERAADPLEEGDE KAARTEN

ENCI TEKENING 2518 21-01-1948:

Stand per 1 januari 1948 van het stort en de instortingen.

Schaal 1:2500.

ENCI TEKENING 2541 03-03-1948:

Situatie grotten onder rijksgrens bij Caestert.

Schaal 1:500.

ENCI TEKENING 2598 15-07-1948,

gewijzigd 15-12-1948, 23-02-1949, gereviseerd 02-04-1949:

Afsluiting tussen grottenstelsel Caester en E.N.C.I. onder rijksgrens.

Schaal 1:50 en 1:500.

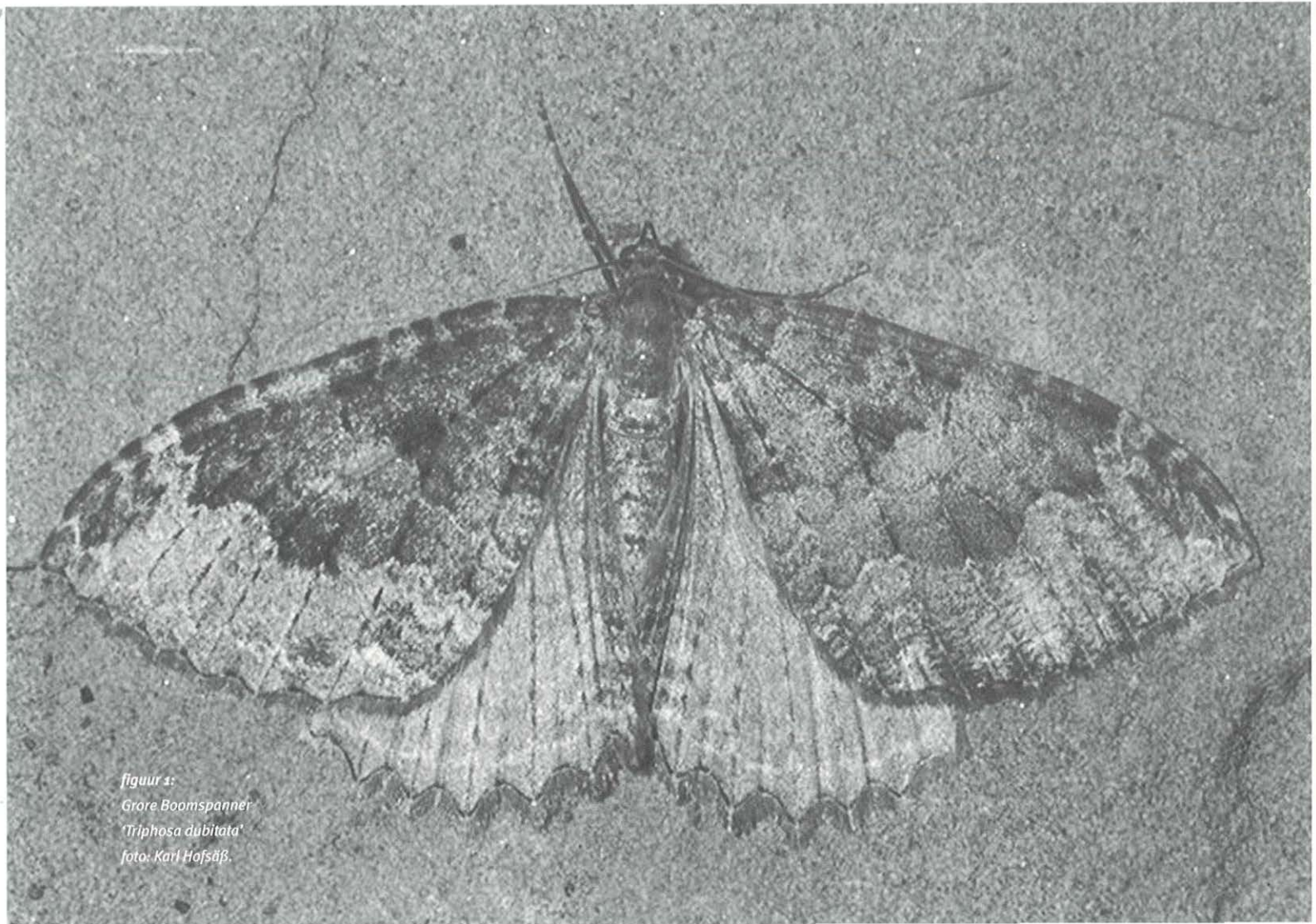
St. PIETERSBERGONDERZOEK 1949-1952

(auteur onbekend).

Schaal 1:500.

NATIONAAL GEOGRAFISCH INSTITUUT BRUSSEL. KAARTDEEL VISÉ 34/7.

Schaal 1: 10.000.

figuur 1:

Grote Boomsucker

'*Triphosa dubitata*'

foto: Karl Hofstätter.

Een drietal insectensoorten in onderaardse kalksteengroeven en fortificaties

Amblyteles quadripunctorius

Hypena rostralis

Triphosa dubitata

John Hageman

Op de Bannet 47

6223 GD Maastricht / Itteren

Willem Vergoossen

Hattem 89

6041 SG Roermond

INLEIDING

Tijdens de winterse tellingen van vleermuizen en bij andere bezoeken in de onderaardse kalksteengroeven en fortificaties vallen onvermijdelijk ook de overwinterende insecten op. Het meest opvallend zijn de dagvlinders Dagpauwoog (*Inachis io*) en Kleine vos (*Aglaia urticae*), naast enkele nachtvlinders zoals het Roesje (*Scoliopteryx libatrix*), de Grote boomsperner (*Triphosa dubitata*) en de Hopsnuituil (*Hypena rostralis*), de zweefvlieg Blinde bij (*Eristalis tenax*), de sluipwesp *Amblyteles quadripunctorius* en de grote aantallen steekmuggen. In dit artikel beperken we ons tot een tweetal nachtvlinders en een sluipwesp.

OVERWINTERENDE INSECTEN

Beïnvloed door jaarlijks terugkerende, seizoensgebonden bioritmes gaan cavernicole - ofwel in grotten overwinterende - insecten instinctief op zoek naar (vergelijkbare) locaties als kalksteengroeven en fortificaties om juist die specifieke condities aan te treffen die een succesvol overwinteren mogelijk maken. Daarbij vertonen ze troglomeet gedrag: ze verblijven er alleen maar een bepaalde periode, doorlopen geen ontwikkelingsstadia en planten zich niet voort. Ze zijn te gast. Vaak zijn ze "bepaald", overdekt met waterdruppels. Dit is inherent aan het voorkomen in ingangsgebieden waar condensvorming optreedt door de temperatuurverschillen tussen in- en uitgaande luchtstromen.

Het voorkomen van cavernicole insecten in de onderhavige objecten is uiteraard niet onbekend of uitsluitend van recente

datum (zie onder andere Bels, 1942; Van Nieuwenhoven, 1957; Schmitz & Van der Hammen, 1983). De vleermuistelgroep van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg heeft echter vanaf het begin van de jaren negentig de waarnemingen van enkele soorten overwinterende insecten systematisch geregistreerd. Tijdens de tellingen van vleermuizen werden de betreffende met naam, aantal en exacte locatie op de groeveplattgronden ingetekend. Lag de aandacht in het begin vooral bij de dagvlinders (Vergoossen & Van der Coelen, 1991; Vergoossen, 1992), daarna breidde deze zich al snel uit tot ook andere soorten.

AMBLYTELES QUADRIPUNCTORIUS (MÜLLER)

figuur 2: foto: Henk Ramakers.

Amblyteles quadripunctorius behoort tot de familie van de Sluipwespen (*Ichneumonidae*), waarvan de larven parasiteren op rupsen van dag- en nachtvlinders en ook op de larven van bladwespen en kevers. De vrouwtjes van deze familie zetten de eieren in de gastheer af d.m.v. een slanke ovipositor (legboor), of soms ook rechtst-

reeks op de gastheer. De larve dringt dan zelf naar binnen. Overwinteren doen ze in de larve of pop van de gastheer of als adulte dieren. In het laatste geval zijn ze in de nazomer geboren. Gewoonlijk overwinteren alleen de bevruchte vrouwelijke dieren en zijn de mannetjes in de herfst gestorven. De overwinterende individuen zijn variabel in lengte. Dit hangt samen met

de grootte van de rups, waarin de wesp als larve leefde. Deze prachtige wespen zijn angelloos en niet in het bezit van gifklieren. Ze voeden zich met nectar en spelen door hun voortplantingswijze een belangrijke rol in het biologisch evenwicht. Alleen het geslacht *Amblyteles* heeft cavernicole neigingen.

We troffen *Amblyteles quadripunctorius* meestal in de schemerzone van de groeve aan, op die plekken waar nog net iets van het daglicht kan doordringen. Bij uitzondering zijn echter ook individuen tot op 100 m van het ingangsgebied gemeld. Ook vonden we regelmatig meerdere individuen in elkaars directe nabijheid: meestal twee tot drie, maximaal tot 13 exemplaren bij elkaar. Dit gedrag vertoont overeenkomst met dat van de Blinde bij (*Eristalis tenax*), die ook meestal in kleine clusters in holtes in het ingangsgebied overwintert. *Amblyteles quadripunctorius* verkeert gedurende de winter niet in een echte slaap. Ze reageert op verstoring door licht en verplaatst zich dan over korte afstand. Waarnemingen van dezelfde wespen op andere tijdstippen gaven aan, dat ze ook over korte afstanden migreren.

De soort is waargenomen in de volgende groeven en fortificaties: Apostelgroeve, De Keel, Flessenberg, Mettenberg V, Roothergroeve, De Schark, Schoorberggroeve II, Scharnderberg, Viltergroeve, St. Pietersberg (Noordelijk gangenstelsel en Zonneberg), Viltergroeve en Fort St. Pieter.

In de meeste verblijven komt *Amblyteles quadripunctorius* in ieder geval niet jaarlijks en slechts in klein aantal voor. Alleen voor De Schark bestaat een nagenoeg aaneengesloten waarnemingenreeks van 1992 t/m 2004 (in 1995 was de soort afwezig).

De hoogste aantallen zijn waargenomen in 1998 in de Scharnderberg (19 ex.) en De Schark (29 ex.).

HOPSNUITUIL (*HYPENA ROSTRALIS*, LINNAEUS 1758)

figuur 3: foto: Mike Wall.

De Hopsnuituil behoort tot de familie van de Uilen (*Noctuidae*). De amper 3 cm lange soort vliegt in een generatie van augustus tot oktober en na de overwintering van eind april tot begin juni. De overwintering vindt plaats in onderaardse kalksteengroeven, kelders, bunkers en tuinhuisjes. De Hopsnuituil komt vooral voor bij hagen en in bosachtig gebied en is in Nederland geen algemene soort. Deels kan dit echter schijn zijn, omdat de Hopsnuituil zich maar zelden laat zien bij lichtbronnen en nectarplanten. De rups is in juni en juli te vinden op bladeren van Hop (*Humulus Lupulus*), soms ook op Grote brandnetel (*Urtica dioica*).

De Hopsnuituil is zeer weinig waargenomen, hoewel er zeker tijdens de jaarlijkse vleermuistellingen gericht naar is gezocht. Het insect is klein, heeft een perfecte camouflage met zijn grijsachtige tinten en is dus niet bepaald opvallend te noemen. Nemen we daarbij de totale breedtes en hoogtes van de gangstelsels in ogenschouw, dan is het vinden van een exemplaar bepaald geen sinecure. De kans dat deze vlinder regelma-

tig over het hoofd is gezien is dus groot, maar de indruk bestaat toch dat hij niet echt frequent voorkomt. Zeker als we het voorkomen vergelijken met dat van bijvoorbeeld een andere nachtvlinder het Roesje (*Scoliopteryx libatrix*), dat in meerdere groeven in redelijke aantallen is gevonden. De Hopsnuituil werd zelden aangetroffen in volledige duisternis en was dat wel het geval, dan was de uitgang of een uitvliegopening in de nabijheid. Het overbruggen van de wintermaanden in het onderaardse is duidelijk troglomee gedrag. Het eenmalig voorkomen in mei en augustus zou kunnen wijzen op een vorm van dagslaap, zoals we die in de zomermaanden in groeven en fortificaties niet zelden kunnen waarnemen van meerdere exemplaren van de schietmot *Stenophylax permistus*.

De soort is waargenomen in de volgende groeven en fortificaties: Boschberg, Fort Willem, Grafkelder Caestert, Kazematten, Kleinberggroeve Zuid, Paardenstalgroeve, Heerderberg en De Schark.

De soort wordt jaarlijks wel ergens aangetroffen, maar tot dusverre bestaat voor geen enkel van de genoemde verblijven een aaneengesloten meerjarige waarnemingsreeks. Bovendien betreft het in nagenoeg alle gevallen slechts 1-2 ex. Een uitzondering vormt Fort Willem met 13 ex. in januari 2004.

GROTE BOOMSPANNER (*TRIPHOSA DUBITATA*, LINNAEUS 1758)

De Grote boomspanner (*Triphosa dubitata*), zoals deze vlinder in Nederland genoemd wordt, behoort tot de familie van de Spanners (*Geometridae*). De benamingen Höhlenspanner (Duitsland) en Cave Moth (Engeland) spreken boekdelen.

De Nederlandse benaming “Grottenspanner” zou een mooi equivalent kunnen zijn. De Grote boomspanner is in heel Nederland een niet algemeen voorkomende soort. Er is sprake van één generatie die vliegt in augustus en begin september en na overwintering in april en mei. De Grote boomspanner gebruikt wilg (*Salix spec.*), Klimop (*Hedera helix*), Jacobskruiskruid (*Senecio jacobaea*) en diverse heidesoorten als nectarplant. De rups is van eind mei tot begin juli te vinden op onder meer (*Prunus spinosa*), Vogelkers (*Prunus padus*), (*Rhamnus frangula*), Wegedoorn (*Rhamnus cathartica*) en Gewone es (*Fraxinus excelsior*).

De Grote boomspanner is nooit ver van een uitgang, luchtschacht of andere verbinding met de buitenwereld aan te treffen. Overwintering is elders vastgesteld in huizen, schuren, forten en tunnels. Aan dit rijtje kunnen dus de onderaardse kalksteengroeven worden toegevoegd.

De soort is waargenomen in de volgende groeven en fortificaties: Caestertgroeve, Cluysberg, Fort St. Pieter, Heerderberg, Kasteelgroeve, Kazematten, Mettenberg I, Roothergroeve, De Scharck, Scharnderberg, Schoorberggroeve II, St. Pietersberg (Zonneberg en Slavante) en Ternaaien Boven.

De Grote boomspanner wordt vanaf 1998 jaarlijks aangetroffen. Het betreft meestal 1 ex. per waarneming, soms 2 ex. De verhouding 1ex. / 2 ex. bedraagt 5 : 1. De helft van alle bekende waarnemingen (N = totaal aantal waarnemingen = 24 ex.) dateert uit de periode vanaf december 1999.

TABEL 1

Amblyteles quadripunctorius (Müller) nummering: Van Wijngaarden

groeve / fort		datum	waarnemer	aantal	bijzonderheden
Fort St.Pieter		14.02.1991	JH	1	
Schoorberggroeve II	126A	30.12.1991	JH, WV	3	
De Scharck	26	04.01.1992	JH, WV	1	+ neven - Scharck
De Scharck	26	02.01.1993	JH, WV	7	+ neven - Scharck
Villergroeve	80	02.01.1993	WV	8	
Roothergroeve	43	27.12.1993	WV	8	
Schamderberg	105	30.12.1993	JH	5	06.01.1994 4 ex.
De Scharck	26	08.01.1994	JH, WV	2	+ Neven-Scharck
Schoorberggroeve II	126A	08.01.1994	JH, WV	2	
Schoorberggroeve II	126A	27.12.1994	JH, WV	1	
Flessenberg	143	08.12.1995	JH	1	
Roothergroeve	43	27.12.1995	WV	1	
De Scharck	26	06.01.1996	JH, WV	17	+ Neven-Scharck
Schamderberg	105	18.10.1996	JH	3	08.11.1996 4 ex.
Schamderberg	105	08.11.1996	JH	3	"materialengroetje"
Schoorberggroeve II	126A	27.12.1996	JH, WV	1	
Mettenberg V	42A	02.01.1997	JC	1	
De Scharck	26	04.01.1997	JH, WV	24	+ Neven-Scharck
Apostelgroeve	96	07.01.1997	JH	1	
Schamderberg	105	28.02.1997	JH	1	
Schoorberggroeve II	126A	12.03.1997	JH	1	19.03.1997 1 ex.
De Scharck	26	03.01.1998	JH, WV	29	+ Neven-Scharck
St.Pietersberg - Noordelijk	1	09.01.1998	JC	5	tunneleinde bij Mergelweg
Schamderberg	105	13.02.1998	JH	19	
Schamderberg	105	25.09.1998	JH	17	09.10 + 16.10 ook 17 ex.
De Scharck	26	02.01.1999	JH, WV	5	+ Neven-Scharck
Schoorberggroeve II	126A	27.12.1999	JH, WV	1	
Mettenberg V	42A	30.12.1999	Wvd C	2	27.12.1999 ook 2ex JH
De Scharck	26	08.01.2000	JH, WV	18	+ Neven-Scharck
Schamderberg	105	03.10.2000	JH	8	
De Scharck	26	06.01.2001	JH, WV	11	+ Neven-Scharck
Schamderberg	105	03.01.2002	JH	8	
De Scharck	26	05.01.2002	JH, WV	10	+ Neven-Scharck
St.Pietersberg - Noordelijk	1	11.02.2002	JH	2	tunneleinde bij Mergelweg
Roothergroeve	43	16.02.2002	JH	1	
Roothergroeve	43	29.11.2002	JH	5	27.12.2002 2 ex.
Schoorberggroeve II	126A	27.12.2002	JH, WV	2	
De Scharck	26	04.01.2003	JH, WV	17	+ Neven-Scharck
St.Pietersberg - Noordelijk	1	10.01.2003	JH	10	tunneleinde bij Mergelweg
St.Pietersberg - Zonneberg	8	18.01.2003	JH, WV	2	
De Keel	100	22.02.2003	JH, e.a.	1	
Roothergroeve	43	12.08.2003	JH	5	
Schoorberggroeve II	126A	22.12.2003	JH, WV	1	
Roothergroeve	43	22.12.2003	JH, WV	4	
Boschberg	28	29.12.2003	JH	1	
De Scharck	26	03.01.2004	JH, WV	12	+ Neven-Scharck
Apostelgroeve	96	06.01.2004	JH	1	

Waarnemers: JC (Jos Cobben), WvdC (Walther vd Coelen), JH (John Hageman), WV (Willem Vergoossen)

TABEL 2

Hypena rostralis-Linnaeus, 1758

nummering: Van Wijngaarden

groeve / fort e.d.		datum	waamemer	aantal	bijzonderheden
Fort Willem		06.02.1991	JH, e.a.	1	
Fort Willem		26.02.1992	JH, e.a.	3	
Kazematten		17.02.1994	JH, e.a.	2	
Fort Willem		24.02.1994	JH, e.a.	2	
Grafkelder Caestert		04.01.1995	JH	1	
Kleinberggroeve Zuid	110	25.08.1995	JH	1	
Fort Willem		29.02.1996	JH, WV	2	
Fort Willem		24.01.1997	JH, e.a.	2	
De Scharck	26	03.01.1998	JH, WV	1	+ Neven-Scharck
De Scharck	26	08.01.2000	JH, WV	1	+ Neven-Scharck
Fort Willem		02.02.2000	JH, WV	4	
Boschberg	28	28.12.2001	JH	1	
Fort Willem		25.01.2002	JH	1	
Kazematten		01.02.2002	JH	1	
Kazematten		07.02.2003	JH	1	
Paardenstalgroeve	?	28.12.2003	JH	1	bij de Schaelsberg
De Scharck	26	03.01.2004	JH, WV	2	
Fort Willem		23.01.2004	JH, WV, JC	13	
Kazematten		07.02.2004	JC	3	
Heerderberg	45	21.05.2004	JH	1	

TABEL 3

Triphosa dubitata (Linnaeus, 1758)

nummering: Van Wijngaarden

groeve / fort e.d.		datum	waamemer	aantal	bijzonderheden
Kasteelgroeve	30	28.12.1984	WV	1	
Caestertgroeve		14.12.1990	JH	1	
Heerderberg	45	04.01.1991	JH	2	
St.Pietersberg - Slavante	13	23.01.1991	JH	2	
St.Pietersberg - Zonneberg	8	22.01.1994	WV	1	
St.Pietersberg - Slavante	13	31.01.1994	JH	1	
Schamderberg	105	08.11.1996	JH	2	
Schoorberggroeve II	126a	27.12.1996	JH, WV	1	
Mettenberg I	40	27.08.1998	JH	1	ook op 01.09.1998
Cluysberg	33	27.12.1999	WV	1	
De Scharck	26	08.01.2000	JH, WV	2	+ Neven-Scharck
Temaaien Boven		21.01.2000	JH	1	bij schacht
Fort St.Pieter		27.01.2000	JH	1	
Roothergroeve	43	27.12.2000	JH, WV	1	
Roothergroeve	43	27.12.2001	JH	1	
Schoorberggroeve II	126a	27.12.2001	JH	1	
Kazematten		01.02.2002	JH	1	
Temaaien Boven		04.02.2002	JH	1	bij schacht
Temaaien Boven		29.11.2002	JH	1	
De Scharck	26	03.01.2004	JH, WV	1	

LITERATUUR

BELS, P.J., 1942.

*De Zuid-Limburgse grotten als overwinteringsplaats van enkele vlinders.**Natuurhistorisch Maandblad* 31 (6): 60-63

HAMMEN, L. VAN DER, 1983.

Fauna van de groeven, pg. 465-467.*In: D.C. van Schaik et al., De Sint Pietersberg; met een aanvullend gedeelte**van 1938-1983. Uitgeverij EF & EF bv., Thorn.*

KABOS, W.J. (JAARTAL ?) WESPEN. WAT LEEFT EN GROEIT. DEEL 24.

Het Spectrum, Utrecht.

NIEUWENHOVEN, P.J. VAN, 1957.

Over insecten, die in Zuid-Limburgse grotten overwinteren. De Zwerfer 17: 2-5.

NOVAK, I. & F. SEVERA, 1984.

*Vlinders. Uitgeverij Thieme, Baarn.**Skinner, B., 1994. Colour Identification Guide to Moths of the British Isles.**Penguin Books Ltd, London.*

VERGOOSSEN, W.G., 1992.

Overwinterende dagvlinders. Natuurhistorisch Maandblad 81 (6): 111-113.

VERGOOSSEN W.G. & W. VAN DER COELEN, 1991.

Dagvlinders in vleermuiswinterverblijven. Natuurhistorisch Maandblad 80

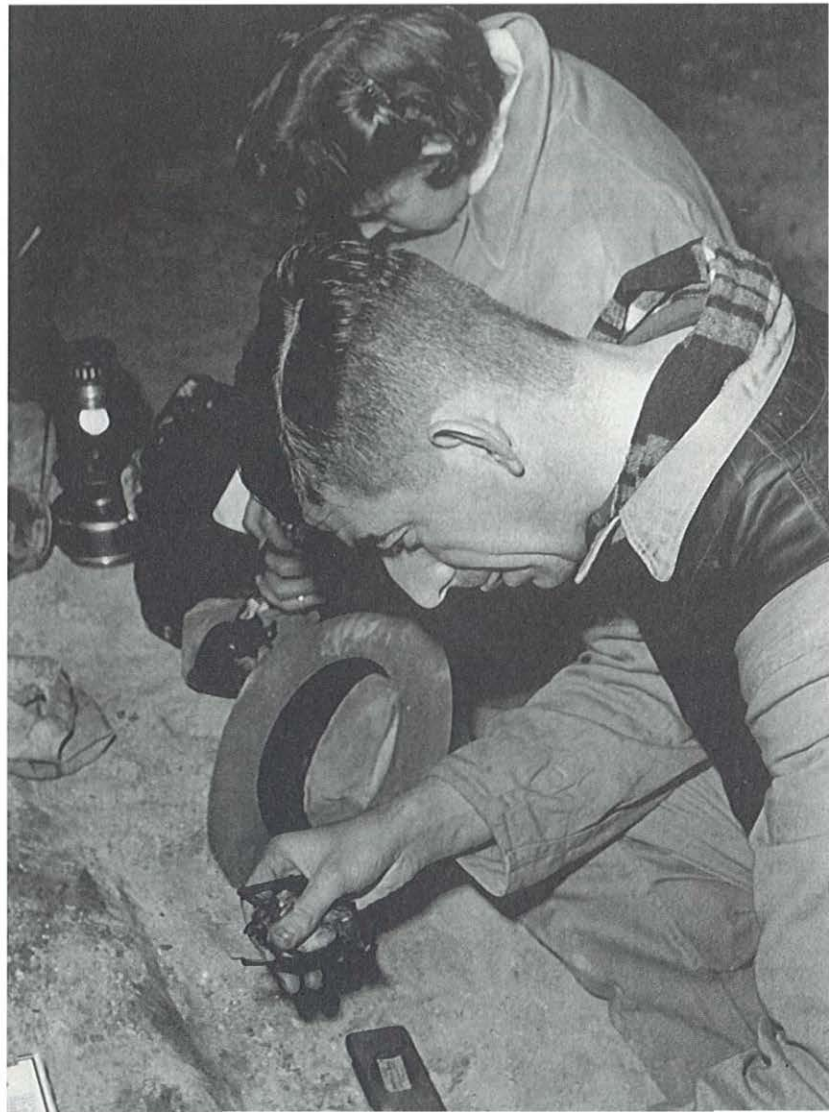
(2): 37-38

SCHMITZ, H.S.J., 1983.

*Het dierenleven in de onderaardsche gangen. P. 273-295.**In: D.C. VAN SCHAİK ET AL., DE SINT PIETERSBERG; MET EEN AANVULLEND GEDEELTE VAN 1938-1983.**Uitgeverij EF & EF bv., Thorn.*

figuur 1:

*Leo Bels en zijn echtgenote Nettie Bels-de Jong
bezig met het ringen van vleermuizen.*

Zool.mus

Zoolmus

Koolmus

Koolmees ?

A. M. Voûte

Verlengde Kolonieweg 12

3768 EN Soest

INLEIDING

Het artikel van Johan Janssen over “De Coolen in Val-Meer” in SOK-Mededelingen 38 van januari 2003 (p. 2-13) handelt na een korte inleiding even over de benaming van de Coolen in het regionale dialect. Bij het lezen van de namen voor kuil en muis in het dialect van Val-Meer dacht ik terug aan een vreemd verhaal, dat ik als student in de biologie te horen kreeg toen ik halverwege de jaren vijftig binnenkwam in de wereld van vleermuisonderzoekers aan de Universiteit van Utrecht. Dr. Sluiter en Dr. van Heerdt, die toen net het vaandel van de in 1952 gepromoveerde Leo Bels hadden overgenomen (zie SOK-Mededelingen 36 van december 2001; De vroege geschiedenis van het vleermuisonderzoek in Zuid-Limburg, p. 18-29), vertelden over een onwaarschijnlijk voorval, waarbij een Koolmees (*Parus major*) gevonden zou zijn, die voorzien was van een vleermuisring.

De uitleg, die Sluiter en van Heerdt toen, als ik me niet vergis, gaven voor de vrijwel ondenkbare situatie, waarbij iemand een vleermuisring overgeplaatst zouden hebben op een Koolmees, had iets te maken met de regionale aanduiding voor muis en kuil. Zij veronderstelden dat de terugmelding van een geringde vleermuis van COELMOES, via COOLMOOS tot KOOLMEES verbasterd was. Dit vreemde verhaal raakte op de achtergrond, maar verdween nooit helemaal uit mijn geheugen. Toen ik onlangs documenten onder ogen kreeg, die betrekking hadden op deze curieuze geschiedenis, ging er een lichtje branden, dat mij aanzette tot het schrijven van deze notitie.

LICHT OP HET RAADSEL

Sinds kort zijn de omvangrijke archieven van de vleermuisonderzoekers van de Universiteit van Utrecht en Amsterdam samengevoegd en ondergebracht in het depot van Naturalis (het Museum van Natuurlijke Historie) in Leiden. Daar help ik bij het ordenen van de talloze publicaties, verslagen, kaartsystemen, foto's en andere documenten, die sedert 1938 zijn verzameld. Een langdurig karwei, maar ook een boeiende klus, waarbij je bijzondere gegevens onder ogen krijgt. Objecten die licht werpen op het reilen en zeilen van het vleermuisonderzoek van het eerste uur. Zo vond ik enkele briefjes, die de oplossing van het bovengeschetst raadsel wellicht wat dichterbij brengen.

22

Het gaat om twee door Pieter Bels geschreven kleine notities. Een uit 1944 ter informatie van zijn broer Leo, die toen het vleermuisringonderzoek vanuit Utrecht leidde. En een uit 1951 aan Dr. Sluiter, onderzoeker verbonden aan het Zoölogisch Laboratorium van de Rijksuniversiteit Utrecht. Tenslotte betreft het een notitie van Bels (Leo of Pieter?) uit 1952. Het eerste ongedateerde briefje vermeldt de vondst van een gemerkte vleermuis, geringd in februari 1944 in de kelders van Kasteel Mheer (L.) en teruggemeld op 12 april 1944 door de heer L. Wouters, onderwijzer eveneens in Mheer. Kennelijk heeft Wouters schriftelijk of mondeling aan Bels verslaggedaan over het gesprek dat deze vinder van de bedoelde vleermuis met hem had gevoerd. Dit gesprek tijdens de les in natuurlijke historie verliep als volgt:

“Meester, wat is een zoolmus?”

“Nooit van gehoord.”

“Meester, ik had een fladdermuis gevangen, en die had een bandje om de vleugel en daar stond op zoolmus.”

“Maar daar stond toch nog wat anders op ook?”

“Ja meester, een nummer.”

Aldus de door Bels weergegeven discussie tussen meester Wouters en zijn leerling. Dit gesprek uit 1944 geeft op de vraag, wat een zoolmus is, aan beiden helderheid over het feit, dat het hier gaat om een vleermuis met een genummerde ring aan de vleugel. Er wordt in de discussie niet gesproken over de adres-aanduiding op de ring, luidende: ZOOL.MUS.UTRECHT.HOLLAND. Alleen de eerste regel daarover, waarover onduidelijkheid bestond, wordt vermeld. Ik neem aan dat Bels zowel meester als leerling uitleg heeft gegeven over de achtergronden en het doel van het ringonderzoek van vleermuizen.

Het tweede briefje van 14 augustus 1951 (figuur 2) komt dichterbij het koolmeesraadsel. Weer gaat het om een schrijven van Pieter Bels, nu aan Dr. Sluiter (Jan) in Utrecht. Bels, die in zijn woning in Houthem (L.) een primitieve champignonkwekerij runde, mocht als medewerker aan het Utrechtse vleermuisringonderzoek gebruik maken van briefpapier van het Zoölogisch Laboratorium. Hij bericht aan Sluiter de terugmelding van een geringd dier met ringnummer 17687. Controle van het ringverslag uit die tijd maakt duidelijk dat het om een vrouwelijk exemplaar van de Kleine hoefijzerneus (*Rhinolophus hipposideros*)

figuur 2:

Terugmelding van de Koolmus.

ZOÖLOGISCH LABORATORIUM
DER RIJKS-UNIVERSITEIT
AFD. ALGEMEENE ZOÖLOGIE
TELEFOON 11104

Hoathem R.
UTRECHT,
Janskerkhof 3

14 Augustus 1951

Beste Jan.

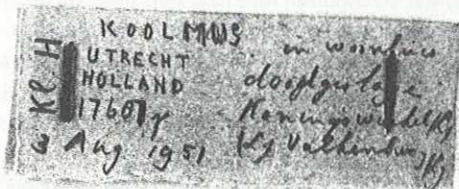
Liefde en bezorgmelding.

Val groeten

J. Bels.

23

ring in bezit.
gecontroleerd.

17687

ging, die op 4 januari 1951 was geringd in de Gemeentegrot van Valkenburg. Blijkens het aan de brief gehechte papiertje was dit dier op 3 augustus in een woonhuis in Koningswinkel (L.) doodgeslagen. Het is veelzeggend, dat men toen nog Kleine hoefijzerneuzen in Valkenburg kon vinden, dat men deze kwetsbare dieren ringde en dat men ze zonder pardon doodsloug. Veelzeggender is echter het bovenste woord op het priegelpapiertje, waarmee de terugmelding bij Bels belandde: KOOLMUS. Dit moet m.i. de achtergrond zijn van de verhalen, die later de ronde deden over een Koolmees, die door een onverlaat was voorzien van een vleermuisring. Het was de voor buitenstaanders onbegrijpelijke en op de min of meer kaal gebeten ring moeilijk leesbare term ZOO.L.MUS, die tot KOOLMUS ten tenslotte tot Koolmees verbasterd was.

Dat tenslotte door onzorgvuldig handelen bij het ringen van vleermuizen onoplosbare raadsels veroorzaakt kunnen worden blijkt uit het derde briefje, dat ik in het oude vleermuisarchief ontdekte. Hierin bericht Leo of Pieter Bels over een zeker heer Bex, die op 6 januari 1952 uit de Cannerberg (groeve nr. 30 in Bels, 1952) vier vleermuizen mee naar huis nam. Op 20 januari 1952 liet hij deze weer los in de Leraarsgroeve (groeve nr. 91 in Bels, 1952) in het Geuldal. Wat het doel van deze verplaatsing was blijft duister. Bels vermeldt wel dat Bex "aangezien hij geen vlm. Ringen had, ze geringd heeft met opengeknipte ringen van kanaries"!

Zo kwamen de raadsels in de wereld. Leo Bels veroorzaakte in 1938 in Haarlem al opschudding door het gebruik van de door Prof. Eisentraut in Duitsland verschaftte ringen, waarop het opschrift ZOO.L.MUS.BERLIN stond. De vondst van Rosse vleermuizen (*Nyctalus noctula*) met deze ringen gaf in de krant aan-

leiding tot berichten over vleermuistrek van Berlijn naar Haarlem. Het opschrift ZOO.L.MUS op de later gebruikte Utrechtse ringen stond vrijwel zeker aan de basis van het verhaal over een Koolmees met de vleermuisring. Tot welk onheil de dieren van Bex hebben geleid weten we niet. Omdat het slechts om vier dieren ging zijn ze vermoedelijk nooit teruggevonden.

TENSLOTTE

Het is vreemd dat Sluiter en van Heerdt zich eind jaren vijftig niet meer precies herinnerden hoe de Koolmees-vork in de steel zat. Wellicht was er toch een onverantwoordelijk figuur. Die geen kanarieringen aan vleermuizen bevestigde, maar vleermuisringen aan Koolmezen?

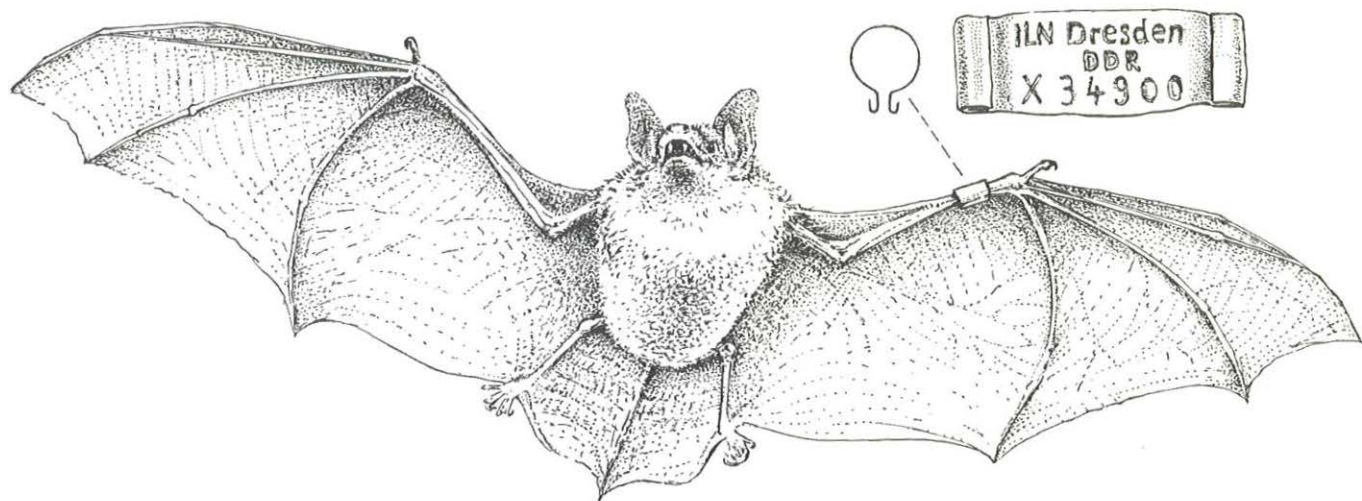
De kwistige wijze, waarop Leo Bels zeker in het begin van het onderzoek aan vrienden en bekenden vleermuisringen ter beschikking stelde, doet vrezen dat dit wel eens gebeurd zou kunnen zijn. Zeker is wel dat de regionale Zuid-Limburgse benaming voor vleermuis toen, maar misschien ook nu nog aanleiding tot verwarring kon of kan geven.

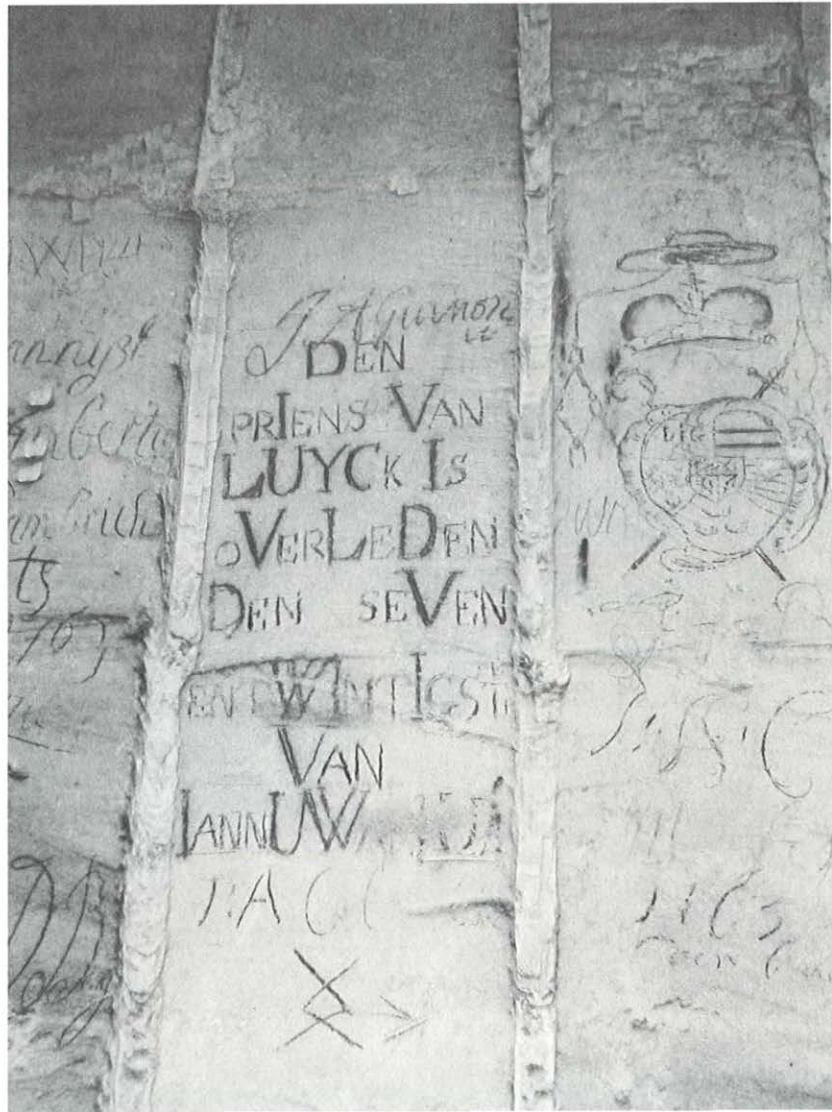
LITERATUUR

BELS, L., 1952. FIFTEEN YEARS OF BAT BANDING IN THE NETHERLANDS.

Publicatie van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Reeks V, 99p.

figuur 3:
Tekening van geringde vleermuis.

figuur 1:
Chonogram en wapenschild.

Johan Theodoor van Beieren in de Zonneberg

Jaap Brandsma
Vlasheuvel 18
5685 CC Best

Martin Hoogerwerf
Marie Koenenstraat 6
6372 KX Landgraaf

INLEIDING

Het bonte palet van de duizenden opschriften en tekeningen in de Zonneberg is een adembenemende weerslag van de vele bezoekers aan deze groeve door de eeuwen heen. De blankgele wanden hebben altijd een sterke aantrekkingskracht uitgeoefend tot het achterlaten van een getuigenis van bestaan. Dit is mijn naam, toen of in dat jaar was ik hier en toen leefde ik. En soms de toevoeging in verschillende varianten: en daarom was ik hier.

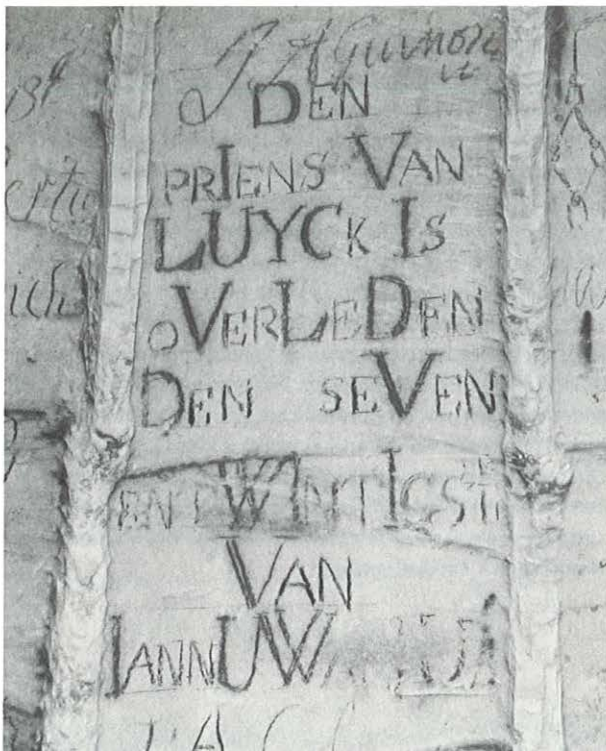
De keerzijde van de medaille is dat de vele namen van bezoekers, in principe voor “eeuwig leesbaar”, ook voor eeuwig anoniem blijven. De namen staan er wel geschreven, maar wie de bezoekers waren, waar ze vandaan kwamen of waarom en met wie ze de groeve bezochten, zal bijna altijd een raadsel blijven. Slechts de getuigenis van bestaan is achtergebleven. Alleen de meeste prominente maken een kans om aan die anonimiteit te ontsnappen. In het interne blad voor SOK-leden SOK-Info verschijnen met grote regelmaat korte artikelen van John Caris onder de sprekende titel “Bezoekers opgespoord”.

Maar niet alleen namen sieren de wanden van de Zonneberg. Ook tekeningen, boodschappen, huismerken, telramen en veel andere vormen van opschriften completeren het rijke cultuurhistorische palet. In dit artikel wordt nader ingegaan op een chronogram en wapenschild, die in de Zonneberg te vinden zijn. Een verslag over het chronogram verscheen eerder in SOK-Info 108, maar omdat het in relatie staat met het wapenschild, wordt het in dit artikel verwerkt.

HET CHRONOGRAM IN ZONNEBERG

In gangenstelsel Zonneberg staat een inscriptie uit de achttiende eeuw, die refereert aan het verscheiden van een prins-bisshop (*figuur 2*). De tekst luidt:

“Den prins Van LUYCK Is oVerLeDen Den seVentWIntlgste Van JannUWarriU”.

Dit is een zogenaamd “chronogram”. Een chronogram is een vers of spreuk, waarin een aantal door (rode) hoofdletters gesymboliseerde Romeinse cijfers zijn verwerkt en wel zodanig dat de som van deze cijfers een bepaald getal vormen (doorgaans een jaartal). Andere termen hiervoor zijn: jaarschrift, jaarvers, jaartalvers, tijdvers, chronicum/chronocom, chronostikon en esteostichon. Het chronogram in Zonneberg is een zogeheten “excellent” chronogram omdat alle woorden minimaal 1 cijferletter bevatten.

Het chronogram heeft betrekking op het sterven van Johan Theodoor van Beieren, die prins-bisschop van Luik was van 1744 tot zijn sterfdag op 27 januari 1763. Naast het chronogram staat ook nog een wapenschild, bekroond door een kardinaalshoed, zie hierover verder in dit artikel.

De grote letters geven, bij elkaar opgeteld, een jaartal aan:

D = 500	D = 500
I = 1	V = 5
V = 5	W = 10 (2 x V)
L = 50	I = 1
U = 5 (lees: V)	I = 1
Y = 2 (lees: II)	V = 5
C = 100	J = 1 (lees: I)
I = 1	U = 5 (lees: V)
V = 5	W = 10 (2 x V)
L = 50	I = 1
D = 500	U = 5 (lees: V)
----- +	----- +
1219	544

figuur 2: Het chonogram in de Zonneberg.

1219 + 544 = 1763, het sterfjaar van Theodoor van Beieren, prins-bisschop van Luik. Achter het woord “Jannuwariu” heeft waarschijnlijk ooit nog de letter “S” gestaan: “jannuwarius” was in die tijd een gangbare schrijfwijze.

Maastricht bestond oorspronkelijk uit twee kernen: het vroegere Romeinse castellum (nu: omgeving O.L. Vrouwekerk) en het gebied rondom het graf van St. Servaas (+384) (nu: St. Servaaskerk). De bisschop van Luik kreeg gezag over het eerste gebied, terwijl de koning/hertog van Lotharingen, later Brabant, het gezag kreeg over het tweede gebied. De van oorsprong hier wonende burgers hoorden bij de ene of de andere partij: “Des Bisschops luyden” of “Des Hertoghs luyden”.

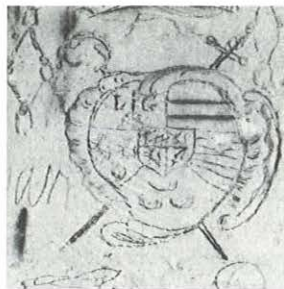
Deze twee kernen smolten samen tot één stad met evenwel twee heren als gezagdragers. Dit leidde tot een eigenaardige bestuursvorm: de tweeherigheid (condominium).

Het (stads)gebied stond dus onder gemeenschappelijk gezag en beheer. Het prinsdom (of prinsbisdom) Luik was een vorstendom, waar de gezagdrager een bisschop was. Het gebied direct ten zuiden van Maastricht behoorde tot het prinsbisdom Luik. Hier bevond zich onder meer de heerlijkheid Sint Pieter, welke direct viel onder de prins-bisschop van Luik. In dit gebied lag ook de Sint. Pietersberg met zijn ondergrondse mergelgroeven. De situatie van de tweeherigheid van Maastricht en de heerlijkheid Sint Pieter zou blijven bestaan tot de inval van de Fransen in 1794.

Ongetwijfeld zal één of meerdere van genoemde gezagsdragers de “berg” bezocht hebben. Een inscriptie verwijst nog naar het bezoek van Gerard van Groesbeek (1565-1580). Waarschijnlijk heeft een trouwe aanhanger van Johan Theodoor van Beieren

het chronogram aangebracht op de wand van de mergelgang. Het zijn trouwens de enige verbanden die te leggen zijn met deze gebiedsheersers en de onderaardse mergelgroeven van de Sint Pietersberg.

ZONNEBERG: HET GEHEIMZINNIGE WAPENSCHILD....

figuur 3:

Het wapenschild in de Zonneberg.

In het gangenstelsel Zonneberg is rechts naast het bekende chronogram, dat de sterfdag van prins-bisschop Johan Theodoor van Beieren aangeeft, een wapenschild getekend. Tot nu toe is aangenomen dat dit het familiewapen is van bovengenoemde prins-bisschop, hetgeen ook afgebeeld zou staan op het oude stadhuis van de Belgische gemeente Bree.

Als we in Bree naar het stadhuis gaan kijken dan zien we daar een bordje hangen aan de gevel met de volgende tekst:

“STADHUIS. Oorspronkelijk uit 1591 maar in 1754 verbouwd naar een plan van Gijsbrecht Pendris Fronton voorstellend St.-Michiel als krijgsman die de draak doodt. Links onderaan het wapenschild van Prinsbisschop J.T. van Beieren, centraal de Oostenrijkse dubbele adelaar, rechts het wapenschild van Bree.”

Op de foto (figuur 4) is de gevel uitvergroot en zien we dus Sint Michiel en de 3 genoemde wapens met links onder het wapen,

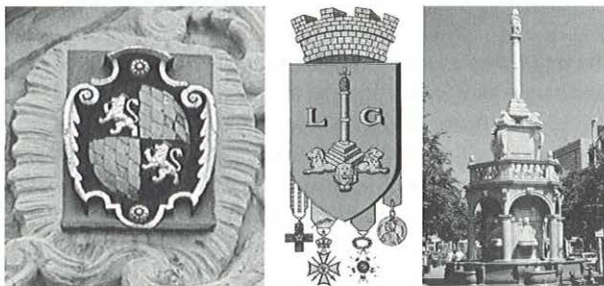

figuur 4: De gevel van het stadhuis in Bree.

waar we het meest in zijn geïnteresseerd, die van onze prins-bisschop. Maar ja, die ziet er toch wel even wat anders uit dan ons wapen in Zonneberg! Voor het gemak zetten we ze nog even naast elkaar, aangevuld met het gemeentewapen van de stad Luik (Liège), waar J.T. van Beieren prins-bisschop was, en een foto van het Luikse plein "Place du Marché." (figuur 5)

30

Het moge duidelijk zijn dat het wapenschild in Zonneberg (links) dus niet zomaar van Johan Theodoor van Beieren is (midden). Maar we zien het stadswapen van de stad Luik, afgeleid van de "perroen" en

figuur 5: Naast elkaar, v.l.n.r.: wapen van de prins-bisschop, gemeentewapen van de stad Luik (Liège), het Luikse plein "Place du Marché".

vrijheidssymbool bovenop de fontein van de place du Marché, wél linksboven terugkomen in het wapenschild van Zonneberg.

Het "Zonneberg-wapen" lijkt dus samengesteld te zijn uit 6 verschillende wapens die waarschijnlijk allemaal te maken hebben met Johan Theodoor van Beieren. Misschien zijn het de wapens van alle gebieden, die onder het gezag van de prins-bisschop van Luik vielen?

De zes wapens vinden we ook terug op munten uit die tijd: zoals een koperen muntstuk van "1 oord" uit 1752, geslagen in Luik tijdens het bewind van Johan Theodoor van Beieren of, zoals zijn Franse naam luidde: Jean Theodore de Bavière. Op figuur 6 staat de munt gereconstrueerd. Zoals we in de reconstructie zien bevat de ene zijde van de munt het familiewapen van Jean Theodore, dat we inmiddels kennen van het stadhuis van Bree. Wat door sommigen overigens voor een zwaard en een degen werd aangezien achter het "Zonneberg-wapen" blijkt dus een zwaard en 'n bisschopsstaf te zijn.

De andere zijde van de munt bevat 5 wapenschilden, die we alle vijf herkennen uit ons "Zonneberg-wapen": het middelste is van

figuur 6: Koperen muntstuk uit 1752 met het wapen van Johan Theodoor van Beieren.

de stad Luik (place du Marché), de overige 4 wapens zijn nog onbekend. Maar als we gaan zoeken naar wapenschilden van het prinsbisdom Luik, dan komen we bij 'n Engelstalige bron de volgende 2 wapenschilden tegen:

figuur 7: Twee wapenschilden van het prinsbisdom van Luik.

De wapenschilden zijn een combinatie van de wapens van de stad Luik, het graafschappen Bouillon en de provincies Franchimont, Loon en Horn.

In beide schilden komen dezelfde 5 onderdelen terug, die we ook op de munt hierboven zien. Het linkse wapen is te beschouwen als het (algemene) “staatswapen” van het prinsbisdom Luik, waarschijnlijk het eerst gebruikt in deze vorm in 1694.

Het rechtse wapen met de ingedreven spits met daarin het wapen van Horne is ontstaan in 1696, hierop werd vanaf toen het familiewapen van de regerende prins-bisschop als hart-schild aangebracht. Het rechtse wapen is nu trouwens het

wapen van de provincie Luik, vastgesteld in 1837. Sinds 1678 valt Bouillon niet meer onder de wereldlijke macht van het prinsbisdom Luik! Het wapen blijft wél deel uitmaken van het prinsbisdom (“aanspraakwapen”/ heraldisch erfgoed)

Nu wordt de samenstelling van ons “Zonneberg-wapen” al een stuk duidelijker:

- de prins-bisschoppen kregen vanaf het jaar 1000 het graafschap Franchimont onder hun hoede (3 leeuw-tjes);
- vanaf het jaar 1096 kregen ze Bouillon (rood-wit-rood);
- van 1182-1190 en van 1366-1792 het graafschap Loon (rood/gouden strepen);
- de 3 hoorns in het wapen verwijzen naar het geslachtswapen van de heren, later graven van Horn. De familie van Horn is al sinds 1102 bekend. Het stamgebied van de familie was Horn en de omliggende plaatsen, zoals Haelen. Verder bezaten leden van het geslacht grote gebieden in het huidige Limburg en Noord Brabant, Belgisch Limburg en Noord Frankrijk. De graaf van Horn had ook zitting in de Duitse Landdag als vertegenwoordiger van een zelfstandig vorstendommetje. Na de onthoofding van Philips de Montmorency, graaf van Horn in 1568, kwam het oorspronkelijke stamgebied in handen van de bisschop van Luik, waar het tot de Franse tijd bleef.

We halen ons “Zonneberg-wapen” er nog maar eens bij om de tussenstand te bekijken:

- Linksboven: Stadswapen Luik. (LièGe)
- Linksmidden: Markizaat Franchimont (3 leeuw-tjes)
- Onder: Het graafschap Horn (3 horens)
- Rechtsmidden: Het graafschap Loon (5 strepen)
- Rechtsboven: Het graafschap Bouillon (2 strepen)

Nu rest nog het wapen in het midden, dat over de 5 andere heen valt. Rechtsboven en linksonder herkennen we een leeuw die naar links kijkt, linksboven herkennen we de ruitvormige figuren van het familiewapen van Johan Theodoor van Beieren en rechtsonder is niets concreets te herkennen.

Maar toch kan nu gesteld worden: het is het familiewapen van Johan Theodoor van Beieren, heerser over het prinsbisdom Luik waar, zoals hierboven reeds vermeld, Bouillon sinds 1678 niet meer bij hoorde. Rest alleen nog een raadseltje: waarom is het familiewapen “gespiegeld”? Volgens de wapenschilden op het stadhuis in Bree staan de leeuwen toch linksboven en rechtsonder?

In een boek uit 1995 van H. de Vries, “Wapens van de Nederlanden”, vinden we een volledige wapencompositie van het prinsbisdom Luik tijdens de regering van Jan Theodoor van Beieren

figuur 8:
Wapencompositie van
het prinsbisdom van Luik.

figuur 9:
Wapenschild Zonneberg.

Zoals we daarop zien staan de leeuwen op dezelfde plaats als in ons “Zonneberg-wapen”. Dat was trouwens ook zo op de munten, zie hierboven. Maar wat betekenen nu weer alle versierse-len rondom het wapen?

Die versierse-len hebben te maken met de kerkelijke heraldiek. Rooms-katholieke geestelijken gingen op een zeker moment (begin 13e eeuw) heraldische wapens voeren. Boven het persoonlijke wapenschild werd een hoed aangebracht met aan elke kant een koord met een aantal kwasten. Het aantal in drie-hoeksvorm en in rijen gerangschikt aangebrachte kwasten (aan elke zijde) varieert van één tot vijftien. De kleur en aantal kwasten is afhankelijk van de hiërarchische plaats van betrokken geestelijke in de kerkelijke organisatie:

Kanunnik v.e. kathedraal:	zwarte hoed met 1 zwarte kwast aan elke kant
Kanunnik van een basiliek:	zwarte hoed met 3 zwarte kwasten aan elke kant
Prior:	zwarte hoed met 2 zwarte kwasten aan elke kant
Abt/proost/provinciaal:	zwarte hoed met 3 of 6 zwarte kwasten aan elke kant
Bisschop:	groene hoed met 6 groene kwasten aan elke kant
Aartsbisschop:	groene hoed met 10 groene kwasten aan elke kant
Kardinaal:	rode hoed met 15 rode kwasten aan elke kant

En nu blijkt opeens wat voor een belangrijke vent onze Johan Theodoor van Beieren was: de man had een rode hoed en 15 kwasten en was dus niet “zomaar een prins-bisschop” maar ook een heuse kardinaal! En als we nog even verder speuren is de cirkel helemaal rond: we vinden het originele voorbeeld dat de tekenaar van het Zonneberg-wapen gebruikt moet hebben bij het maken van zijn tekening. Het is overigens niet duidelijk waarom de tekenaar van het Zonneberg-wapen niet alle 15

kwasten heeft getekend die onze kardinaal-prins-bisschop toebehoren: slechts 4 aan elke zijde heeft hij er getekend, wellicht door plaatsgebrek.

Maar we hadden nog een raadseltje, weet u nog? Waarom is op het stadhuis van Bree het wapen van Johan-Theodoor van Beieren “gespiegeld”?

Het antwoord is simpel: omdat dat niet het wapen van Johan Theodoor van Beieren is!

Het is het wapen van één van zijn vóórouders, te weten: Ernst van Beieren (1581-1612) of Ferdinand van Beieren (1612-1650). Het geslacht “van Beieren” blijkt in de loop der generaties de “kwartieren” in hun familiewapen gespiegeld te hebben. Dat gebeurde door Maximiliaan Hendrik van Beieren (1649-1688), die zijn leeuwjes leuker vond staan in de rechterbovenhoek en linkerbenedenhoek. Zijn nazaten, dus ook onze Johan-Theodoor, hebben dat overgenomen.

Kortom: de gemeente Bree is niet helemaal zorgvuldig in hun uitleg over het wapenschild....

SAMENVATTING

Het wapen in Zonneberg geeft de 5 gebieden aan welke oorspronkelijk behoorden tot het prinsbisdom Luik, waarover Johan Theodoor van Beieren regeerde in zijn functie van kardinaal-prins-bisschop van 1744-1763: de stad Luik, het markizaat Franchimont, en de graafschappen van Horn, Bouillon (“aanspraakwapen”) en Loon. In het midden is als hartschild het familiewapen van J.T. van Beieren aangebracht.

Het wapenschild op de gevel van het stadhuis in Bree is niet van Johan Theodoor van Beieren zoals beweerd wordt, maar van één van zijn voorouders.

Op de landkaart is het prinsbisdom van Luik uit de periode van 1366-1795 nog eens aangegeven, inclusief het graafschap Bouillon

figuur 10:
Landkaart van het prinsbisdom Luik.

GEBRUIKTE BRONNEN

<http://www.ngw.nl>

<http://www.franchimont.nl/index3.html>

http://www.heraldique-europeenne.org/Regions/Benelux/Princes_Liege.htm

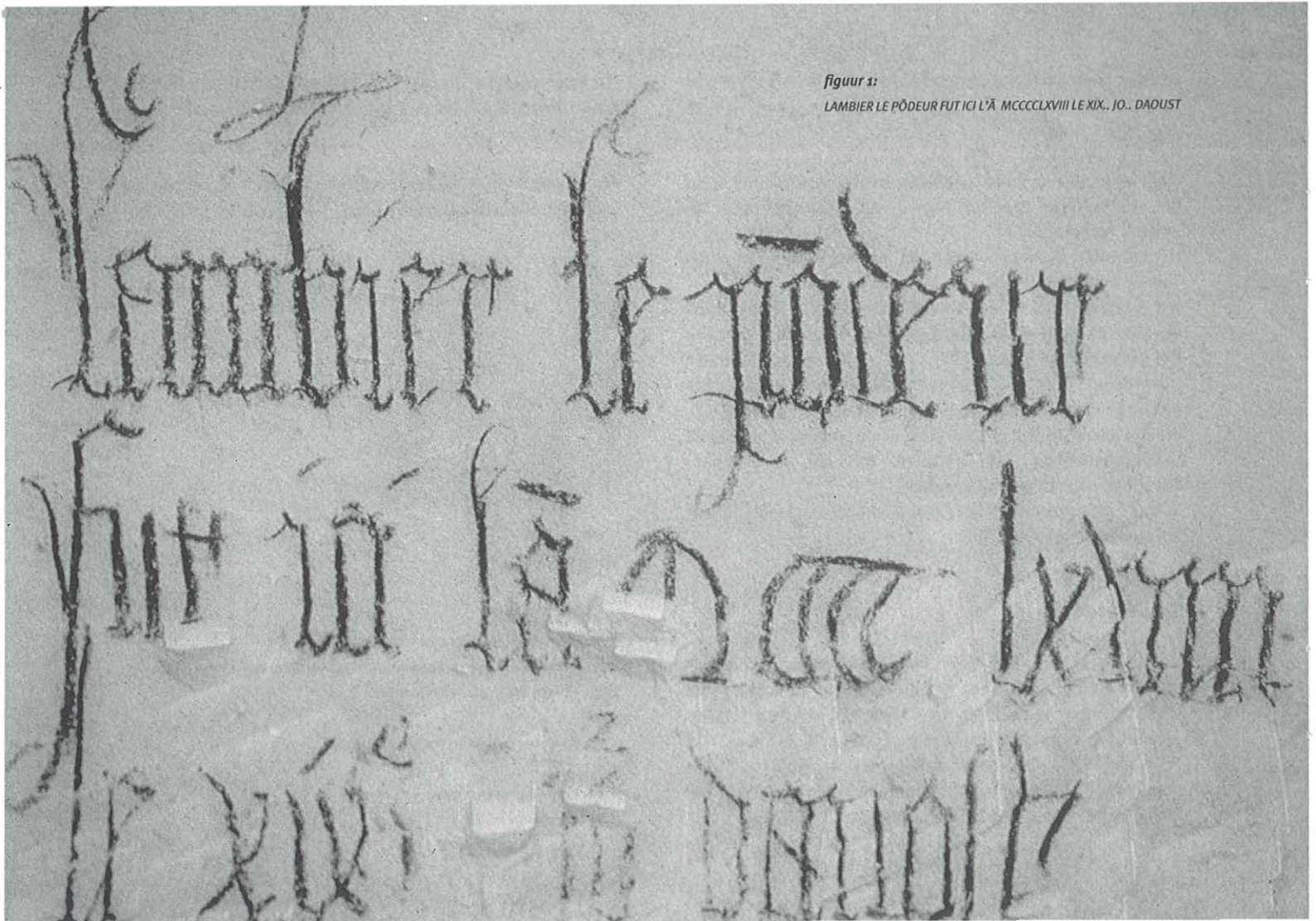
<http://home.pi.be/~tthijs/intro.html>

VRIES, DE. H., 1995: “WAPENS VAN DE NEDERLANDEN”.

CARIS, JOHN: “BEZOEKERS OPGESPOORD”,
SOK-Info, diverse edities.

figur 1:

LAMBIER LE PÔDEUR FUT ICI L'Â MCCCLXVIII LE XIX. JO.. DAoust

De betekenis van het woord pondeur

*Henk Blaauw
Haver 46
6581 RC Malden*

INLEIDING

In de Caestertgroeve staat de oudste tekst die tot nu toe in de groevestelsels van Zuid-Limburg en aangrenzend België gevonden is. Vaak wordt verondersteld dat er een samenhang bestaat met de bekende laatmiddeleeuwse tekeningen van Caestert, maar verder onderzoek zal dit nog moeten aantonen. Bijna iedere bergloper kent de prachtige, in gotische letters uitgevoerde tekst uit het hoofd, maar naar het hoe en waarom is men steeds blijven gissen. Ook over de juiste vertaling van het woord pōdeur is veel gediscussieerd. Hieronder wordt een poging gedaan meer helderheid in de discussie te brengen.

DE TEKST

Het opschrift staat als volgt weergegeven:

LAMBIER LE PŌDEUR FUT ICI L'Ā MCCCCLXVIII LE XIX.. JO.. DAOUST

In de middeleeuwen was het gebruikelijk om ruimte te besparen door in plaats van een "N" te schrijven, op de voorafgaande letter een horizontaal streepje te zetten en de "N" te laten vervallen. In feite staat er dus:

LAMBIER LE PONDEUR FUT ICI L'AN MCCCCLXVIII LE XIX.. JO.. DAOUST

Vertaald luid de tekst:

LAMBIER LE PONDEUR IS HIER GEWEEST IN HET JAAR 1468 de 19e DAG (?)
VAN AUGUSTUS

WAT BETEKENT “LE PONDEUR”?

Voor de vertaling van het woord PONDEUR zijn de afgelopen decennia verschillende Nederlandse woorden aangedragen. Tot nu toe is er geen overeenstemming over de juiste vertaling.

1. In verschillende vooral recente woordenboeken luidt de vertaling van het werkwoord pondre *leggen* met als voorbeeld pondre un oeuf = een ei leggen. Als solitair woord wordt pondre helemaal niet vermeld; wel het woord pondreuse (= legkip of eierlegster).

Er zijn ook vermeldingen van pondreuse als bijvoeglijk naamwoord: poule pondreuse = eveneens legkip.

2. In drie bekende woordenboeken:

- Van Dale, 1990. *Groot woordenboek Frans-Nederlands*, 2^e druk,
- K.R. Gallas, 1972. *Standaard groot Frans-Nederlands woordenboek, deel 1*, 5^e druk,
- C.R.C Herckenrath - A. Dory, 1990. *Wolters' Woordenboek Frans-Nederlands*, 16^e druk,

staan samenstellingen van woorden met pondreur:

- pondreur de romans = schrijver die aan de lopende band romans laat verschijnen;
- papillon pondreur = eierleggende vlinder;
- pondreur de copie = veel-, kladschrijver;
- pondreur infatigable = veelschrijver;
- pondreur de prose = een afscheider van proza.

Het is onjuist om de betekenis van een samenstelling met pondreur te verwarren met de betekenis van het woord pondreur alleen.

Omdat de tekst in de Caestertgroeve uit 1468 stamt heb ik gemeend vooral in oudere Franse woordenboeken te moeten zoeken naar de betekenis van het woord. Hieronder volgt een opsomming van de resultaten van mijn zoektocht:

1. Bij een bezoek aan prof. Jacques Stiennon, emeritus hoogleeraar histoire de l'art et archéologie du moyen âge, Faculté de Philosophie et Lettres, Université de Liège, vroeg ik hem naar de betekenis van het woord pondreur. Zonder aarzelen was zijn antwoord: peintre (schilder).

2. Op verzoek van prof. Stiennon zocht een assistente het woord op in:

Frederic Godefroy, 1889. *Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IX au XV siècle*. Paris 1889. (Laatste uitgave 1938; zeven delen plus drie supplementen) In deel 6 (P-R) staat onder pondreur een verwijzing naar peintor.

Bij peintor staat: peintre [vertaald = schilder] met als voorbeeld:

A unc pondreur pour fair poindre la figure de son...

(J. d'Outremeuse, *Ly Myreur des Histors*, I, 433, 1864)

Vervolgens staat er:

Wall(onie): pondreur, peintre.

3. In L. Remacle, 1978. *Dictionnaire wallon-français II*. Uitg. Slatkine Reprints 1978, pag. 472 staat:
Pondeu, peintre, celui, celle qui peint
Pondeur, peinture-peinture a l'huile, à la détrempe, au pastel, lavis, etc.

4. In Jean Haust, 1933. *Dictionnaire liègeois, le dialecte wallon de Liège*. Uitg. H.Vaillant- Carmenne, Liège, pag. 495 staat: Pondeûre, peinture; voy pinteûre
Bij Pinteûre staat: (= peinture)
Er staat zelfs een plaatje van twee schilders bij:

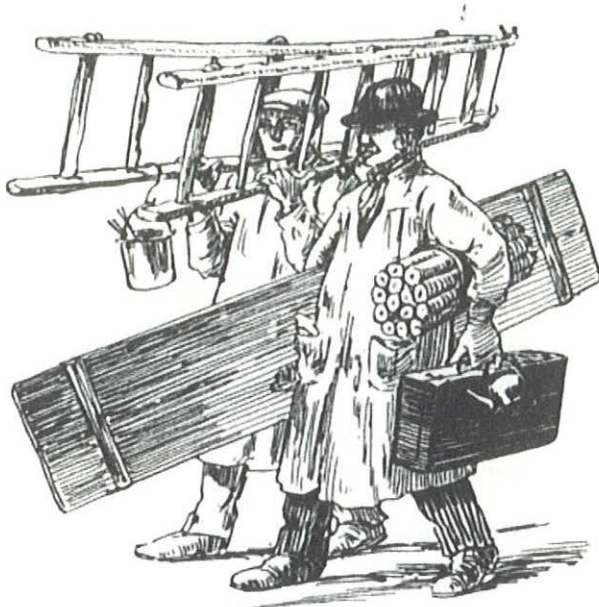

Fig. 525 : *pondeûs*.

figuur 2:

Schilders of "pondeûs".

5. In twee publicaties wordt voor de verklaring van het woord *pondeur* verwezen naar een fabel van La Fontaine, die *pondeur* gebruikt als grap voor het vrouwelijke *pondeuse* (=leg-kip):
Pondeur: La Fontaine a fait par plaisanterie le substantif (*pondeuse*) masculin *pondeur* pour désigner un homme qui feint d'avoir pondre un oeuf: « La femme du *pondeur* s'en retourne cheze elle » (Fabl. VIII, 5). Zie: Émile Littré, 1965. *Dictionnaire de la langue française, Tome 6*. Uitg. Gallimard/Hachette en: *Complément du dictionnaire de l'académie française, 1876*. Publié sous la direction d'un membre de l'academie française. Paris 1876, pag. 970: *Pondeur*. substantiv, masculine. Mot dont La Fontaine s'est servi pour désigner un homme qui pond. «La femme du *pondeur* s'en retourne cheze elle».

Op grond van het bovenstaande kom ik tot de conclusie dat de enig juiste vertaling voor het woord *pondeur*, schilder is.

37

MAAR WIE ZOU NU DIE LAMBIER LE PONDEUR ZIJN GEWEEST?

Laten we eens kijken wat er nog meer in de literatuur te vinden is:

1. In F. Debrabandere, *Verklarend woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk, 1993*. Uitg. Gemeentekrediet Brussel, staat geen familienaam *Pondeur* vermeld. Bij de familienaam *Lambier* staan een aantal synoniemen: *Lambier*, *Lambiet*, *Lambié*, *Lambie*, *Lamby*, *Lambij*. Het zouden volgens Debrabandere patroniemen zijn van de voornamen: *Lambrecht*, (*Picardisch*), *Lambiert*, (*Waaals*), *Lambié*.

2. In Joseph Ruwet, *Cartulaire de l'abbaye cistercienne du Val-Dieu (XIIe – XIVe siècle)*, 1955, *Uitg. Brussel* wordt in een oorkonde uit 1274 een «Saint Lambier» en een «Lambier li fout» vermeld. Hier is blijkbaar opnieuw sprake van een familienaam Lambier.
3. Volgens J. Willems *Vlaamse Stam 1995, vol 31, afl. 10 pag. 494*, zou de naam Lambier oorspronkelijk Langbeen betekenen. Deze bewering uit Vlaamse hoek, heb ik voor kennisgeving aangenomen.
4. Bij een verkennend onderzoek in het Rijksarchief in Luik kwam ik de naam «Laurent le *Pondeur* (peintre)» tegen in: Theodore Gobert, 1976. *Liège à travers les ages. Les rues de Liège, deel VI, pag. 280*. De man blijkt een weldoener te zijn geweest van de parochiekerk van Saint-Remy in Luik. Deze parochie is lange tijd bezit geweest van de abdij van Saint-Jacques in Luik. Deze abdij is meer dan 350 jaar (van 1424 tot 1798) eigenaar van het kasteel van Caestert geweest. Er is veel literatuur over zowel het kasteel als over de abdij, maar mijn zoektocht naar de relatie tussen beide en met name naar wat de benedictijner monniken 350 jaar lang op het kasteel Caestert gedaan hebben, heeft nauwelijks informatie opgeleverd.
Nader onderzoek naar de relatie lijkt gewenst.
5. Een vluchtig onderzoek van een overzicht van vroegere contracten en testamenten, waarnaar de archivaris van het Rijksarchief in Luik mij verwees, leverde de familienaam Lambier op: tussen 1567 en 1573 is er een contract gesloten (nr. 10800) tussen P. de Fooz en J. Lambier.

Maar ook de familienaam le Pondeur staat in het archief vermeld. Tussen 1550 en 1553 sloot G. le Pondeur een contract (nr. 5533) met M. Fabri. En verder sloot A. le Pondeur de Liège in 1425 een contract (nr. 129) met J. de Viller.

Gaan we terug naar het opschrift in de Caestertgroeve dan valt op dat de eerste letter van het woord *pondeur* met een kleine letter p is geschreven en niet met een hoofdletter P zoals je van een familienaam mag verwachten. Daaruit volgt dat het aannemelijk is dat we te doen hebben met iemand met de familienaam Lambier, die schilder is.

“FUT ICI”

Tenslotte kan er nog iets gezegd worden over het “fut ici” in de tekst.

In 1434 schilderde van Eyck het portret van Giovanni Arnolfini en zijn vrouw. Het schilderij is bekend om de spiegel op de achtergrond waarin het echtpaar gespiegeld in de rug is te herkennen. Tussen hen in is een gestalte te zien waarvan wordt aangenomen dat het van Eyck zelf zou zijn.

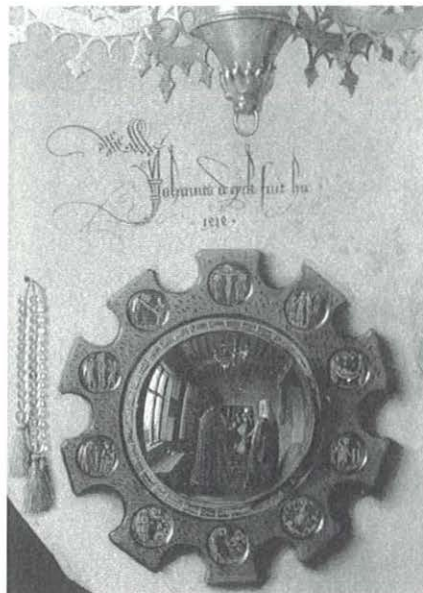
Boven de spiegel staat in sierlijke letters: “Johannes de Eyck fuit hic”, dat kan vertaald worden als: “Jan van Eyck was hier”. Maar in de middeleeuwen was de betekenis meer iets in de geest van: Jan van Eyck was erbij aanwezig, was er getuige van.

Lambier le *pondeur* schreef 34 jaar later met soortgelijke sierlijke gotische letters “fut ici”. Ook hier zou de betekenis niet alleen kunnen zijn dat hij daar op 19 augustus 1468 is geweest,

figuur 3:
Jan van Eyck, 1434 : Arnolfini en echtgenote”.

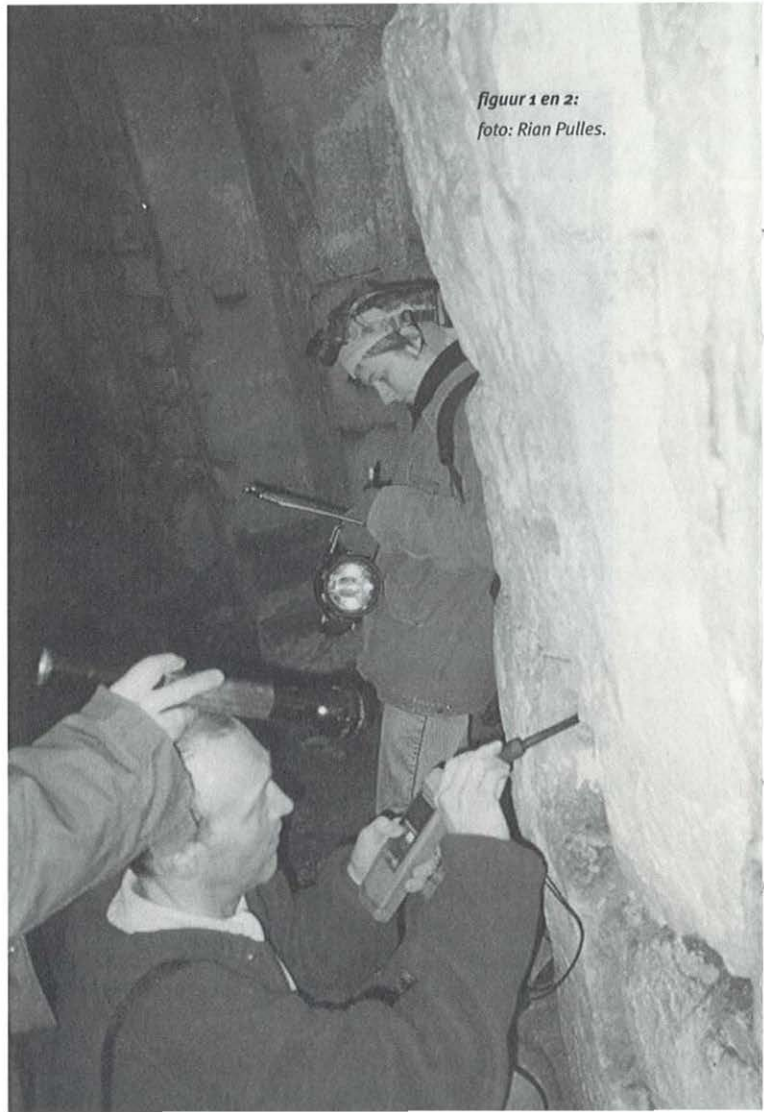
maar meer nog dat hij erbij aanwezig was (bij het maken van de tekeningen?). Of: dat hij getuige was van iets dat op die dag (een inspectie of controle van het blokbreken of het verlenen van een concessie?). Lambier schreef niet: “a fait” = “heeft gemaakt” (de tekeningen), hoewel dat niet uitgesloten kan worden. Het lijkt erop dat 19 augustus 1468 (welke dag van de week zou dat zijn geweest?) voor Lambier een bijzondere dag was.

figuur 4:
Johannes de Eyck fuit ici.

Willen we verder speuren naar de herkomst van deze man, dan zullen we de doopregisters in Luik moeten raadplegen. Dat is een tijdrovende bezigheid, maar misschien zijn er enthousiaste mensen die daar tijd en moeite in willen steken. Het blijft namelijk interessant te achterhalen wie die Lambier, die met sierlijk gotische letters zijn boodschap op de muren van de Caestert-groeve heeft geschreven, toch wel geweest is.

*figuur 1 en 2:
foto: Rian Pulles.*

Verslag van de vleermuistellingen in de winterperiode 2001/2002 t/m 2003/2004

*Jos Cobben
Prins Bisschopsingel 1 H
6212 AA Maastricht*

INLEIDING

Al jaren wordt 's-winters een groot aantal Zuidlimburgse mergelgroeven en enkele forten rond Maastricht doorzocht op overwinterende vleermuizen. De resultaten van een viertal jaren zijn verwerkt in onderstaand kort verslag.

De vleermuistellingen van 2001/02 leverden 3770 vleermuizen in 10 soorten op. Dat was behoorlijk meer dan in de winter van 2000/01. Toen werden "maar" 3271 dieren waargenomen. Die stijging van het aantal vleermuizen was onder meer te danken aan de toenames in de Barakkenberg (+81), de Schenkgroeve (+83) en in de Keel (+74).

In de vleermuisverblijven, die in de winter van 2002/03 bezocht werden, zette die stijging zich maar beperkt door. Een vergelijking van de resultaten met die van 2001/02 geeft een stijging van 95 vleermuizen te zien. In totaal werden toen 3865 overwinteraars, eveneens in 10 soorten, aangetroffen.

Tijdens de winterperiode 2002/03 werden wel enkele winterverblijven "meer" geteld dan in de twee voorgaande jaren. Normaliter blijven een aantal groeven zoals de Bonsdaalgroeve en de Mettenberg 5 door de eigenaar afgesloten. Deze winterverblijven mogen 1 x per drie jaar geteld worden. En zo is in 2002/03 ook geschied. De eerder vermelde stijging bestaat waarschijnlijk dan ook deels uit vleermuizen dat er in de voorgaande twee jaren ook al overwinterden maar die niet geteld konden worden.

HET RESULTAAT

Tabel nr. 1 geeft een overzicht over vier jaren van het aantal vleermuizen en hun aandeel binnen een *geselecteerd* aantal winterverblijven. Voor een correcte weergave zijn o.m. de telgegevens van de Koeleboschgroeve over de eerste drie jaren van dit verslag niet in het overzicht verwerkt. (Het betreft hier 602, 634 en 595 dieren.) Dit jaar kon die groeve niet geteld worden.

Tabel 1

Absolute aantallen en relatief aandeel van de waargenomen vleermuizen in 37 *geselecteerde* mergelgroeven in de winters 2000/01 tot en met 2003/04.

(In bovenstaande tabel is onder meer de Koeleboschgroeve *niet* opgenomen.)

	2000 01	%	2001 02	%	2002 03	%	2003 04	%
Watervleerm.	1150	43.5	1275	40.7	1173	38.3	1187	34.1
Baardvleerm.	710	26.9	810	25.8	819	26.7	880	25.2
Meervleerm.	65	2.5	69	2.2	99	3.2	82	2.4
Franjestaart	323	12.2	494	15.8	447	14.6	636	18.2
Vale vleermuis	36	1.3	39	1.2	34	1.1	44	1.3
Bechstein vl.	1	0.0	2	0.0	2	0.0	1	0.0
Ingekorven vl.	215	8.1	255	8.1	287	9.4	392	11.2
Laatvlieger	5	0.2	1	0.0	1	0.0	1	0.0
Dwergvleerm.	43	1.6	49	1.6	40	1.3	61	1.8
Grootoorvl.	42	1.6	42	1.4	38	1.2	53	1.5
Indeterm.	57	2.1	100	3.2	126	4.2	149	4.3
Totaal	2647	100,0	3136	100,0	3066	100,0	3486	100,0

De resultaten van 2001/02 tonen een flinke stijging van het totaal aantal vleermuizen ten opzichte van het voorgaande jaar. Die toename komt vooral voor rekening van de Watervleermuis, de Baardvleermuis, de Ingekorven vleermuis en de Franjestaart. Over de telperiode 2002/03 zakte het totaal aantal vleermuizen in de geselecteerde winterverblijven weer wat in. Er werden 70 vleermuizen minder waargenomen ten opzichte van het jaar daarvoor. Deze achteruitgang kwam hoofdzakelijk voor rekening van de Watervleermuis en de Franjestaart. De Vale vleermuis nam zelfs fors in aantal (-5) af. De Ingekorven vleermuis steeg met 32 individuen en de Meervleermuis liet ook een stijging met 30 dieren zien.

De jongste tellingen laten een herstel zien van de Vale vleermuis (+10!!), de Franjestaart (+189), de Ingekorven vleermuis (+105) en de Grootoorvleermuis (+23).

Ook aan bijzondere, minder vaak waargenomen soorten ontbrak het niet. In de winter van 2000/01 werd in de Kasteelgroeve een Grijs grootoorvleermuis aangetroffen.

Een aantal jaren worden we al verwend met de Bechstein's vleermuis in het fort St. Pieter bij Maastricht. Hoogst verrassend waren enkele waarnemingen op nieuwe locaties. Zo overwinterde in de winter van 2001/02 ook een exemplaar in de Fallenbergroeve (nr. 97) te Maastricht. Een andere waarneming van deze bijzondere soort werd gedaan tijdens de telling in het Noordelijk stelsel van de St. Pietersberg op 10 januari 2003. Omdat deze vleermuis al enkele jaren in de mergelgangen onder het fort St. Pieter overwinterde werd -voorafgaande aan de telling van het fort op 23 januari 2003- eerst nog gauw een check gedaan in het Noordelijk gangenstelsel. De aldaar op 10 januari

Tabel 2

Vleermuistelling 2003/2004

Ref OV-01032004 NHGL

nr	Naam/soort	d	m/b	D	n	M	B	em	Ept	Pip	Pa	Ps	Ind	Totaal
74	Modelsteenkoolmijn	4	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	10
75	Roebroekgroeve	12	13	2	0	0	0	0	0	0	2	0	0	29
165	Aan de Heide	3	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7
119	Heiberggroeve	7	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	18
59	Scheulder 1													*
87+	Geulhemmergroeve	51	28	2	46	0	0	18	0	0	1	0	5	151
83	Barakkengroeve	143	133	3	96	0	1	1	0	0	5	0	6	388
84a	Bergske v Rosalie	8	5	0	14	0	0	0	0	0	0	0	0	27
80	Villergroeve													*
129	Groeve heide													*
68	Gemeentegroeve	31	14	3	14	10	0	57	0	0	2	0	0	131
36+	Gasthuisdellen	20	15	3	14		0	0	0	0	3	0	9	64
55	Sibbergroeve	55	29	10	18	16	0	83	0	0	7	0	1	219
146	Wilhelminagroeve	5	1	0	8	0	0	0	0	0	0	0	0	14
151	Houbensbergske	3	2	0	0	0	0	12	0	0	0	0	0	17
49	Wijngaardsgroeve	11	12	2	2	0	0	17	0	2	0	0	0	46
163	Schenkgroeve	59	24	5	98	0	0	56	0	0	2	0	10	254
109	Kleinberg Noord	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
110	Kleinberg Zuid	2	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	8
63	Fluwelengroeve	21	6	5	5	0	0	10	0	0	1	0	0	48
78	Cataomben	8	6	1	7	0	0	6	0	0	0	0	0	28
169	Ravensbosgroeve	4	14	1	1	0	0	0	0	0	3	0	0	23
105	Scharnderberg	20	10	0	45	0	0	1	0	0	0	0	2	78
44	Nieuwe groeve	22	9	0	15	2	0	9	0	0	0	0	3	60
144	Groeve o/d Ruine	22	10	7	9	0	0	0	0	0	3	0	2	53
35	Koeleboschgroeve													*
32	Winkelberg	3	0	1	3	0	0	0	0	0	0	0	0	7
33	Ciuytsberg	36	11	4	6	0	0	0	0	3	1	0	0	61
34	Nevencluytsberg	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	2
85	Bonsdaelgroeve													*
Naam/soort	d	m/b	D	n	M	B	em	Ept	Pip	Pa	Ps	Ind	Totaal	
43	Roothergroeve	51	37	3	7	0	0	14	0	0	0	0	6	118
126a	Schoorberggroeve	8	3	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12
42	Mettenberggroeve 5													*
89d	Tunnel Staal	2	8	0	5	0	0	0	0	0	0	0	2	17
30	Kasteelgroeve	40	30	0	35	1	0	13	1	36	5	0	11	172
28	Boschberggroeve	0	2	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	5
97	Fallenberggroeve	7	1	0	1	0	0	16	0	0	0	0	0	25
162	Theunissen 2	10	3	0	0	0	0	0	0	0	3	0	1	17
26	Scharkgroeve	53	16	1	16	0	0	1	0	7	3	0	8	105
96	Apostelgroeve	24	11	0	5	0	0	9	0	0	1	0	0	50
1	Pietersberg Noord	15	9	0	20	0	0	2	0	1	1	0	3	51
8	idem Zonneberg	278	164	20	116	15	0	58	0	11	5	0	38	705
18	Fort St. Pieter (Ben.)	7	1	0	2	0	0	3	0	0	0	0	1	14
100	De Keel	145	237	7	38	0	0	6	0	45	0	5	38	476
28a	Aardappelgrotje	2	1	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	5
28d	Barbecuegrotje	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
27	De Tombe	0	0	0	0	0	0	0	0	13	0	0	0	13
		1194	889	82	649	44	1	392	1	74	53	0	151	3530

Fortificaties

nr	Naam/soort	d	m/b	D	n	M	B	em	Ept	Pip	Pa	Ps	Ind	Totaal
	Fort St. Pieter boven	5	10	3	41	0	0	1	0	1	0	0	1	62
	Fort Willem	9	1	0	10	0	0	0	0	2	1	0	0	23
	Kazematten (deel)	4	2	0	3	0	0	0	0	0	2	0	0	11
		18	13	3	54	0	0	1	0	3	3	0	1	96

(18,8   13,6   3,1   56,3   0,0   0,0   1,0   0,0   3,1   3,1   0,0   1,0   100%)

* = gesloten

© J. Cobben NHG / VLEN/VZZ

aangetroffen Bechstein's vlemuis hing er nog steeds. Hierdoor is het zeker dat er sprake was van twee verschillende dieren.

Tijdens de meest recente telling op 30 januari 2004 werd deze soort echter niet aangetroffen. Het is onbekend of dit iets te maken heeft met de opvulling van een deel van het Noordelijk stelsel na een –landelijk breed uitgelichte-instorting. Wel werd er door de telgroep Loge een exemplaar aangetroffen in de Barakkenberg.

Tabel nr. 2 geeft een totaaloverzicht van het aantal overwintersaars tijdens de meest recente telling. Het in vergelijking met vorige jaren lagere aantal dieren heeft vooral te maken met de (tijdelijke?) sluiting van 's-lands beste vlemuisverblijf, de Koeleboschgroeve. Hier werden door de beheerder tijdens een inspectie een groot aantal zwakke plekken in het stelsel waargenomen. Staatstoezicht op de Mijnen keurde de groeve dan ook af. Door deskundigen is inmiddels onderzocht hoe het stelsel weer in orde (en voor onderzoek begaanbaar) kan worden gebracht.

De resultaten van de afgelopen jaren tonen aan dat het aantal vlemuizen in de winterkwartieren soms sterk kan fluctueren. De oorzaken hiervan zijn natuurlijk divers. Deugdelijke afsluitingen en goed beheer zullen zonder twijfel bijdragen tot een

(geleidelijke) toename van de populatie in de voor vlemuizen geschikte winterverblijven. Het verloren gaan van zomerverblijven (kraamkolonies) door bijvoorbeeld boomkap of renovatie van panden is fataal. En verstoringen in de winterperiode door (illegale) bezoekers, grottenfeesten, mountain-bikers, overlevingstochten, kerstmarkten en andere activiteiten dragen natuurlijk helemaal niet bij tot een optimale rust en overlevingskans voor de vlemuis. Aan ons om dit in de gaten te (blijven) houden. En te reageren. Vóór het echt mis gaat !!

MET DANK AAN

Heel veel dank aan het legertje mensen dat ook dit jaar weer kosten (!) noch moeite spaarde om deze tellingen opnieuw mogelijk te maken. Ook dank aan Hans Weinreich c.s. (telgroep LOGE), Ben Grol c.s. (telgroep "Utrecht"), Walther van der Coelen, Willem Vergoossen, Joop van de Hoorn, John Hageman (telgroep NHGL) en anderen die hun gegevens of informatie ter beschikking stelden. Verder dank aan Johan Willems en Ghis Palmans voor de Belgische gegevens en de uitstekende samenwerking.

Colofon

SAMENSTELLING EN REDACTIE

Ton Breuls
Joep Orbons

VORMGEVING EN COMPUTEROPMAAK

Graatsma in vorm, Maastricht, www.graatsma.nl

DRUK

Valkdruk, Valkenburg

Redactieadres:

Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
België
Tel./Fax: (0032) - (0)12 45 40 59
E-mail: tbreuls@skynet.be

For summaries in English, please contact the editor at:

Editor SOK Mededelingen
Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
Belgium
Tel./Fax: (0032) - (0)12 45 40 59
E-mail: tbreuls@skynet.be
De Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven is
geassocieerd met Subterranea Britannica (UK).

Er wordt naar gestreefd SOK Mededelingen minimaal 2x per
jaar uit te geven.

Prijs van deze uitgave:

VOOR ABONNEES:

€ 6,50 inclusief verzendkosten
door overmaking via bijgevoegde acceptgiro of door
overmaking op rekeningnummer 000 - 150 7143 - 54 t.n.v.
Natuurhistorisch Genootschap in Limburg,
Godsweerderstraat 2, NL 6041 GH Roermond

LOSSE VERKOOP

€ 7 tegen contante betaling op het
redactieadres.
€ 8,50 inclusief verzendkosten uitsluitend schriftelijk te
bestellen bij:
Publicatiebureau Natuurhistorisch Genootschap
Groenstraat 106, 6074 EL Melick
door overmaking van de kosten op de postrekening
Nederland 429 85 1
België 000 - 1616562 - 57
onder vermelding van het gewenste.

Copyright auteursrechten voorbehouden, overname slechts
toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de
redactie.

ISSN 1382-2608

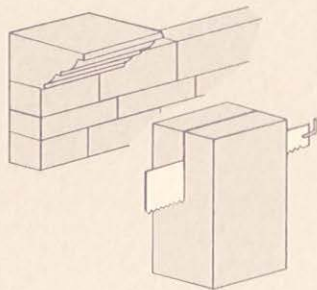
Provincie

Limburg

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door:

Mergelbouwsteen
P. Kleijnen

Bergstraat 31
6301 AB Sibbe
Valkenburg a.d. Geul
Telefoon 043-6014460